

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Михайла Коцюбинського

ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра географії

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МУЗЕЇВ В
УКРАЇНІ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ У ШКОЛІ**

Студентки магістратури, МГТ групи
Галузі знань 01 Освіта/Педагогіка
Спеціальності 014 Середня освіта
Предметної спеціалізації 014.07 Середня освіта (Географія)
Освітньої програми: Географія. Краєзнавчо-туристична робота
Ступеня вищої освіти Магістр
Цибульської Інни Сергіївни
Науковий керівник: к.г.н., доцент Чиж О.П.

Національна шкала _____
К-ть балів _____ Оцінка ECTS _____

Голова комісії _____

Члени комісії: _____

Вінниця – 2025 рік

ЗМІСТ

ВСТУП_____	3
РОЗДІЛ 1.Науково-методологічні основи суспільно-географічного аналізу музеїв_____	5
1.1. Музеї як об'єкти суспільно-географічного дослідження_____	5
1.2. Класифікація і типологія музеїв_____	14
1.3. Методика і методи дослідження музеїв_____	18
 РОЗДІЛ 2. Суспільно-географічний аналіз факторів формування і розвитку музеїв України_____	24
2.1. Історичні передумови розвитку музеїв України_____	24
2.2. Сучасний розвиток музейної справи _____	31
 РОЗДІЛ 3. Структура і територіальна організація музеїв України_____	40
3.1. Функціонально – компонентна структура музеїв_____	40
3.2. Територіальна організація музейної мережі України_____	48
3.3. Діяльність музеїв України під час війни _____	50
РОЗДІЛ 4. ІНТЕГРАЦІЯ МУЗЕЇВ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС: СВІТОВІ ТА УКРАЇНСЬКІ ПРАКТИКИ _____	59
ВИСНОВКИ_____	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ _____	67
ДОДАТКИ_____	73

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасному соціокультурному просторі музеї посідають важливе місце, виконуючи низку функцій: від збереження історико-культурної спадщини та проведення науково-дослідної і експозиційної роботи до реалізації суттєвої комунікаційної ролі.

Співпраця музейних установ із туристичною галуззю є логічною, враховуючи спільні ресурси для їхнього розвитку та сучасні вектори вдосконалення як музейної справи, так і формування туристичного попиту. Водночас проблематика функціонування музеїв як туристичних об'єктів досі залишається недостатньо висвітленою.

Співпраця між музеями та туристичною галуззю зумовлена не лише спільними ресурсами, необхідними для їхнього розвитку, але й спирається на сучасні тенденції як у вдосконаленні музейної роботи, так і у формуванні туристичного попиту. Проте, проблеми діяльності музеїв як туристичних об'єктів наразі досліджені недостатньо.

У післявоєнний період туризм, зокрема культурно-історичний, відіграватиме важливу роль в економічному відновленні країни. Музеї можуть стати потужним інструментом для сприяння цьому процесу, пропонуючи унікальний досвід та сприяючи пізнанню історії та культури України. Застосування інноваційних рішень, таких як віртуальна та доповнена реальність, мобільні додатки та ефективний маркетинг у соціальних мережах, дозволить музеям залучати ширшу аудиторію та підвищувати свою впізнаваність.

Крім того, використання туристичної діяльності, пов'язаної з музеями, у шкільній освіті має значний потенціал для розвитку учнів. Організація тематичних екскурсій, краєзнавчих проєктів та інтерактивних форм навчання (квестів, екологічних стежок) на базі музеїв сприяє глибшому вивченню історії, культури та географії рідного краю, формуванню патріотизму та екологічної свідомості.

Метою кваліфікаційної роботи є комплексний суспільно-географічний аналіз розвитку музеїв в Україні та обґрунтування напрямів їх ефективного використання у шкільній освіті в умовах сучасних викликів та післявоєнного відновлення.

Для досягнення поставленої мети визначено наступні завдання:

- Проаналізувати теоретичні засади суспільно-географічних аспектів розвитку музеїв та їхньої ролі у соціокультурному просторі.
- Оцінити сучасний стан та тенденції розвитку музейної справи в Україні, виявити основні проблеми та перспективи, зокрема в контексті впливу війни.
- Дослідити досвід співпраці музеїв та туристичної індустрії, ідентифікувати ефективні моделі використання музейних ресурсів для розвитку туризму.
- Визначити потенціал використання інноваційних технологій (VR, AR, мобільні додатки, SMM) для популяризації музеїв та залучення відвідувачів.
- Проаналізувати існуючі практики використання туристичної діяльності (на базі музеїв) у навчальних закладах України та запропонувати шляхи їх вдосконалення.
- Розробити рекомендації щодо оптимізації взаємодії музеїв з освітньою системою та використання їхнього потенціалу для патріотичного виховання та всебічного розвитку учнів.
- Обґрунтувати роль музеїв як інструменту збереження національної ідентичності та джерела знань у процесі повоєнного відновлення країни.

Об'єктом дослідження є музеї України як соціокультурні та туристичні об'єкти, а також процес їх використання у системі шкільної освіти.

Предметом дослідження є суспільно-географічні особливості розвитку та функціонування музеїв в Україні, а також форми та методи їх інтеграції у шкільний освітній процес.

Методологічну основу цієї кваліфікаційної роботи становлять науково-теоретичні доробки видатних вчених-географів, зокрема О. Шаблія, Д. Пістуна, Гайди Л.А., О. Бейдика, Палієнко. М., В. Петранівського, М. Рутинського, Надольської В. та інших.

Для дослідження музеїв були застосовані такі методи: літературний (аналіз джерел), історичний, картографічний, типології, класифікації, районування, порівняльно-географічний,.

Кваліфікаційна робота складається: зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (60 джерел) а також додатків. Загальний обсяг роботи 74 сторінки. В роботі присутні діаграми, таблиці, картосхеми та додатки.

РОЗДІЛ 1.

НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СУСПІЛЬНО - ГЕОГРАФІЧНОГО АНАЛІЗУ МУЗЕЇВ

1.1. Музеї як об'єкти суспільно-географічного дослідження

Історія поколінь, як у матеріальній, так і в духовній сферах життя суспільства, є фундаментальною та абсолютно необхідною умовою для сталого суспільного розвитку. Це означає, що поступ неможливий без глибокого зв'язку між минулим, теперішнім та майбутнім.

Кожне нове покоління, створюючи власну культуру, ніколи не починає з нуля. Натомість воно успадковує, розвиває та трансформує культурні надбання своїх попередників, адаптуючи їх до конкретних історичних викликів та завдань свого часу. Таким чином, культура будь-якого історичного періоду завжди включає в себе багату спадщину – сукупність унікальних зав'язків, відносин та наслідків матеріального й духовного життя попередніх поколінь, яка формує основу для подальшого зростання.

Сьогодні ми спостерігаємо значне зростання поглибленого інтересу до історії та усвідомлену турботу про збереження історичної і культурної спадщини. Ця тенденція є однією з найхарактерніших прикмет нашого часу. У духовному житті людей музеї – ці справжні та незамінні скарбниці історичних, мистецьких, наукових та етнографічних багатств народу — набувають дедалі більшого значення та впливу. В Україні, незважаючи на складні часи, відвідуваність музеїв зростає дуже швидко, що свідчить про високий запит суспільства на пізнання свого коріння та збереження ідентичності. Ця динаміка підкреслює їхню критичну роль у формуванні національної свідомості та культурного ландшафту [33. – С. 3].

Щодня десятки тисяч українців та іноземних туристів відвідують музеї, прагнучи збагатити свої знання та зустрітися з прекрасним.

Музеї дають змогу не лише поринути у давнє минуле та досягнути здобутки сьогодення, але й зазирнути в майбутнє.

Хоча здавна поняття «музей» асоціювалося виключно з пам'ятками минулих епох, відірваними від сучасних реалій, сьогодні таке уявлення є застарілим. Музейні заклади України суттєво розширили тематику своїх експозицій, зосередившись на сучасності. Вони живуть у ритмі країни, постійно поповнюючи свої фонди. Більше того, їхня освітня діяльність виходить за межі власних стін: музеї активно організовують пересувні виставки та проводять лекції у школах і вищих навчальних закладах.

Як зазначають В.Л. Петранівський та М.Й. Рутинський [42] у посібнику «Туристичне краєзнавство», термін «музей» походить з грецької мови і означає «місце, присвячене музам» - дочкам богині пам'яті Мнемозини, тобто святилище муз. Греки, вважаючи муз покровительками науки та мистецтва, будували на їхню честь храми.

Таким чином, значення терміну «музей» з часом значно змінилося. Сьогодні це науково-дослідні та культурно-освітні заклади, основна діяльність яких полягає у збиранні, вивченні та зберіганні пам'яток матеріальної й духовної культури, природничо-етнографічних, меморіальних та інших колекцій. Завдяки експозиціям, виставкам, екскурсіям, лекціям та іншій освітній роботі, музеї поширюють знання про природу, науку та суспільно-політичне життя [33. – С. 4].

У цій сфері ключове значення мають праці Г.Г. Мєсенцевої, яка, посилаючись на давні джерела, вживала термін «музейони» (*muscion*), що, власне, й дав початок сучасному поняттю «музей» [42, с. 442].

Зміст поняття «музей» у наш час суттєво змінився та розширився. Цю трансформацію юридично закріплює Закон України «Про музеї і музейну справу». Він регулює суспільні відносини у цій галузі, встановлюючи правові, економічні та соціальні засади для наукового комплектування, вивчення, збереження та використання пам'яток природи, а також

матеріальної й духовної культури, що є основоположним для діяльності музейних закладів в Україні [17, с. 3].

Відповідно до цього Закону, музей – це науково-дослідний та культурно-освітній заклад, створений для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів і колекцій. Його головна мета – залучення громадян до національної та світової культурної спадщини з науковою та освітньою метою. Основними напрямками музейної діяльності є: культурно-освітня робота, науково-дослідна діяльність, комплектування музейних зібрань, експозиційна, фондова, видавнича, реставраційна та пам'ятко-охоронна робота. Це означає, що музеї не лише зберігають цінності, але й активно працюють над їх дослідженням, показом та відновленням, роблячи культурну спадщину доступною для широкої аудиторії для широкої аудиторії.

У сучасному музеєзнавстві поняття «музей» вийшло за рамки простого сховища. Тепер це багатфункціональний інститут соціальної інформації, головним призначенням якого є комплектування, збереження та використання пам'яток культурної спадщини України та природничо-наукових цінностей. Крім того, музей активно їх популяризує, залучаючи до виховної та освітньо-культурної роботи в регіоні.

Важливо, що, документуючи процеси та явища природи й суспільства, музей не лише зберігає та досліджує колекції, а й активно використовує їх в освітньо-виховних та пропагандистських заходах [33, с. 53].

Як соціокультурний інститут, музей пройшов довгий шлях історичного розвитку, постійно збагачуючи свій зміст, методи роботи та віднаходячи своє місце в суспільстві. До того, як музей оформився в окрему спеціалізовану установу, функції передачі спадщини минулого новим поколінням виконували так звані домuzeйні форми накопичення та використання культурних цінностей. Спочатку це могли бути лише матеріальні цінності, що зберігалися у вигляді скарбів чи приватних колекцій. Згодом такі предмети набули пізнавального, естетичного, історичного та меморіального

значення. Використовуючи сучасну термінологію, їх можна назвати предметами музейного значення, які з часом стали відомі як музейні предмети. По суті, це пам'ятки історії та культури, що є справжніми свідченнями фактів, подій, явищ і процесів.

Перша і найважливіша особливість музеїв полягає в їхній роботі з першоджерелами, або оригіналами. Музеї збирають, вивчають та експонують пам'ятки, що безпосередньо відображають розвиток природи та життя суспільства. Ця риса споріднює музеї з науково-дослідними установами, які також досліджують першоджерела, але у своїх специфічних аспектах.

Друга особливість музеїв полягає в надзвичайній різноманітності першоджерел, з якими вони працюють. Ці колекції можуть охоплювати широкий спектр матеріалів: від геологічних, палеонтологічних, зоологічних та антропологічних зразків до пам'яток матеріальної культури (як-от знаряддя праці, інструменти, ремісничі вироби, зброя, побутові речі) та пам'яток духовної культури (твори живопису, графіки, скульптури, декоративного мистецтва). Крім того, вони зберігають рукописні та друковані документи, книги. Це підкреслює, що види і форми першоджерел є надзвичайно різноманітними, а їхня загальна кількість – величезна.

Третьою, особливістю музеїв є функція популяризації першоджерел. Музеї не просто зберігають артефакти; вони активно використовують свої фонди, щоб зробити їх доступними для широкої аудиторії. Це відбувається через демонстрацію в експозиційних залах, на спеціальних виставках, а також за допомогою екскурсій, лекцій та інших освітніх заходів. Ця популяризація є основою освітньої місії музеїв, яка полягає в інформуванні суспільства та залученні його до історичної та культурної спадщини.

Специфіка музеїв полягає в тісному поєднанні науково-дослідних та освітніх функцій. Збираючи першоджерела та проводячи власні дослідження, музеї створюють міцну джерельну базу для науки, водночас активно займаючись широкою популяризаторською та науково-освітньою діяльністю.

Історія розвитку музеїв, а також теорія та методика музейної роботи є предметом дослідження музеєзнавства. Це відносно молода історична дисципліна, що виникла в Україні у другій половині XIX століття. Тому музеї вивчаються переважно істориками, серед яких слід обов'язково відзначити Г. Мезенцеву [32, с. 6-8].

Музеєзнавство – це дисципліна, яка вивчає історію та закономірності розвитку музеїв, їхні суспільні функції, а також питання теорії та методики музейної справи. Це охоплює внутрішню організацію, систему наукового комплектування, документування та зберігання колекцій, а також методи побудови експозицій, виставок та різні форми освітньої діяльності музеїв.

На жаль, музеї як об'єкти туристичної діяльності досліджені дуже мало. Певні напрацювання в цій галузі можна знайти в працях таких науковців, як Т.Ю. Белофастова, І.Ф. Карташевська, П.М. Шульгін, В.Л. Петранівський, М.Й. Рутинський та Г.В. Чернова [3, 42, 33, 57, 56]. Музеї мають вагоме значення у туристичній галузі, оскільки володіють ключовими властивостями туристичних ресурсів, як-от атрактивність, місткість та тематична спрямованість. Завдяки цьому вони суттєво впливають на туристичні потоки та їхній географічний розподіл.

Останніми роками інтерес до музеїв зріс не лише через їхні пізнавальні та наукові функції, а й як до джерела отримання прибутків. На початку XX століття з'явилися перші періодичні видання, присвячені музейній проблематиці. Після заснування Міжнародної музейної служби, що об'єднала фахівців з різних країн, її програма включала видання журналу «Mouseion» (1927-1946) та серій монографій з музеологічних питань.

Специфіка музеїв полягає в тому, що в їхній діяльності тісно поєднуються науково-дослідні та освітні функції. Збираючи першоджерела та проводячи власні дослідження, музеї створюють міцну джерельну базу для науки. Водночас вони активно займаються широкою популяризаторською та науково-освітньою діяльністю.

Музеї відіграють важливу роль у туристичній галузі, оскільки володіють ключовими властивостями туристичних ресурсів, як-от атрактивність, місткість та тематична спрямованість. Завдяки цьому вони суттєво впливають на туристичні потоки та їхній географічний розподіл. Останніми роками інтерес до музеїв зріс не лише через їхні пізнавальні та наукові функції, а й як до джерела отримання прибутків [32 – С. 1].

На початку XX століття з'явилися періодичні видання, присвячені музейній проблематиці. Після заснування Міжнародної музейної служби, що об'єднала фахівців з різних країн, її програма включала видання журналу «Mouseion» (1927–1946) та серій монографій з музеологічних питань.

Розвитку музейних знань сприяли спеціалізовані центри. Перші з них почали з'являтися в післяреволюційний період у Москві (Інститут історико-художніх досліджень і музеєзнавства, 1919 р.) та Петрограді (Вищий екскурсійний інститут, 1921–1924 рр.).

Активізація зусиль з формування музеєзнавства як самостійної наукової дисципліни припала на другу половину XX століття і була особливо помітною в країнах Східної Європи. Лише з питань предмета музеєзнавства в період з 1950 по 1980 роки було опубліковано понад 600 робіт.

У 2023 році один з інститутів культурології став ініціатором видання правового посібника, присвяченого ролі менеджменту і маркетингу в роботі музеїв [25].

Спеціалісти туристичної галузі, як правило, не виявляли інтересу до роботи музеїв, оскільки останні підпорядковувалися Міністерству культури. Інтерес до музеїв з'явився лише з початком активного розвитку екскурсійної справи, коли виникла потреба в методичних особливостях проведення музейних екскурсій.

Географи, зі свого боку, згадують музеї у своїх роботах, але відводять їм незначну роль в індустрії туризму. Таким чином, роль музеїв у географії туристичних потоків у теорії суспільної географії залишається

недослідженою, а самі музеї не розглядаються як повноцінна ресурсна складова, за винятком праць кількох авторів [26. – С. 1].

Питання збереження та використання культурної спадщини сьогодні займають особливе місце в гуманітарних науках і соціокультурній практиці. Музеї історично визнані найефективнішою формою збереження культурної спадщини та передачі досвіду людства. Вони завжди були і залишаються своєрідними посередниками, які допомагають втілювати історичні традиції, закладені в культурних цінностях, що згодом перетворюються на національні символи.

Соціально-культурні аспекти діяльності музеїв досліджували такі науковці, як Т. Калугіна, О.М. Ломако, Є. Шулепова, Т. Юренєва та інші.

Процеси глобалізації спричинили значні зміни в роботі музеїв, зокрема зробивши їх більш відкритими для суспільства та дозволивши подолати локальні обмеження. Самі музейні фахівці переглядають роль музею, зазначаючи, що його діяльність тепер виходить за межі ідентифікації, консервації та просвітництва. Музеї переходять до реалізації ширших програм, які дозволяють їм активніше інтегруватися в життя суспільства.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття музей став сприйматися як поліфункціональний соціокультурний інститут. Оскільки він виконує свої функції не лише у взаємодії «музей ↔ суспільство» та «музей ↔ особистість», а й у системі «музей ↔ культура», виникла актуальна потреба в дослідженні музею з позицій культурологічного знання [3].

На сучасному етапі ми бачимо, як акцент у роботі музеїв зміщується. Від простого дослідження та збереження окремих пам'яток культури й природи відбувається перехід до вивчення та збереження спадщини в її цілісності та різноманітті.

Ця тенденція є дуже важливою, адже, на нашу думку, вона визначатиме багато інших аспектів соціокультурного розвитку на початку нового тисячоліття. Це свідчить про глибше розуміння ролі музеїв у сучасному суспільстві.

Сучасний підхід до збереження культурної спадщини базується на відмові від фокусу виключно на окремих пам'ятках. Натомість він пропонує комплексне збереження історико-культурної спадщини в її цілісності. Це охоплює не лише визначні об'єкти, але й середовище їх існування, а також людей, що є живими носіями цих традицій. Такий підхід вимагає ідентифікації усієї сукупності спадщини, яка містить не лише архітектурні шедеври, а й народну культуру, традиційні ремесла, історичні технології, форми природокористування, характерну міську та сільську забудову, етнокультурне середовище та природне оточення. Усі ці елементи розглядаються не як другорядні умови, а як фундаментальна частина національного культурного надбання, що формує унікальну самобутність культури країни або її регіону.

Взаємодія з туризмом перетворює спадщину не просто на ресурс, а на основу для вузької туристичної спеціалізації. Музеям досить складно організувати масові туристичні потоки. Це під силу лише деяким великим музеям-заповідникам або тим, що розташовані на вже популярних екскурсійних маршрутах. Однак, розробка вузькоспеціалізованих туристичних програм є цілком реальним завданням практично для кожного музею..

Спеціалізований туризм дає змогу одночасно досягти кількох важливих цілей. По-перше, він сприяє формуванню стабільного, хоч і невеликого, туристичного потоку до музею, який спочатку може становити всього кілька груп на рік. По-друге, завдяки унікальності та ексклюзивності пропонованих послуг, їхня вартість може і повинна бути значно вищою, ніж у масовому туризмі. Це перетворює спеціалізований туризм на ефективний інструмент генерації нових джерел доходу для музею. По-третє, однією з ключових цілей такого підходу є підвищення впізнаваності та популярності музею: спочатку серед вузьких фахівців і експертів, а потім, через їхні рекомендації, - серед ширших кіл потенційних клієнтів.

Для багатьох музеїв в Україні, особливо на регіональному рівні, співпраця з туризмом досі залишається новим і не до кінця освоєним напрямком. Однак, на нашу думку, саме ця взаємодія є найбільш перспективною у найближчому майбутньому.

Цей підхід є вкрай важливим, оскільки він дозволяє музеям розширювати свою господарську діяльність, що в перспективі може забезпечити їм економічну самостійність.

1.2. Класифікація і типологія музеїв.

Питання класифікації музеїв має ключове значення для їхнього вивчення. Як зазначають В.Л. Петранівський і М.Й. Рутинський [40], мережа музеїв в Україні організована на основі наукової класифікації, що була остаточно сформована в повоєнні роки ХХ століття. Ця система дозволяє розрізняти музеї за двома основними критеріями: типом і профілем.

Тип музею визначається його суспільним призначенням та головною метою функціонування. Розрізняють три типи музеїв:

Науково-освітні (публічні) музеї. Ці музеї орієнтовані на широке коло громадян та гостей України. Їх більшість, як у нашій області, так і загалом по країні. Прикладами є Вінницький обласний художній музей, Вінницький краєзнавчий музей та Жмеринський міський історичний музей.

Науково-дослідні (академічні) музеї. Ці заклади призначені для фахівців. Вони створюються при академіях наук та науково-дослідних інститутах і мають вузькоспеціалізований характер.

Навчальні музеї. Ці музеї створені для учнів і студентів з освітньою метою. Вони діють при школах, середніх спеціальних та вищих навчальних закладах.

Профіль музею визначається основним змістом його фондів і зв'язком з певною галуззю науки, мистецтва чи виробництва.

Профілі музеїв в Україні

На сьогодні в Україні існують музеї таких основних профілів: історичні, краєзнавчі, мистецтвознавчі (художні), меморіальні, літературні, природничо-наукові, галузеві.

Кожен з цих профілів може мати вузьку спеціалізацію. Наприклад, художні музеї поділяються на музеї образотворчого мистецтва, народної творчості, театральні, музичні тощо. До природничо-наукового профілю належать геологічні, палеонтологічні, ботанічні та зоологічні музеї. Історичний профіль включає загальноісторичні, військово-історичні, археологічні, етнографічні, а також історико-архітектурні та історико-культурні музеї-заповідники. Серед галузевих музеїв виділяють технічні, сільськогосподарські, педагогічні, медичні та інші [40. – С. 451-452].

Згідно з Законом України «Про музеї та музейну справу», музеї класифікуються за такими профілями: історичні, археологічні, краєзнавчі, природничі, літературні, мистецькі, етнографічні, технічні, галузеві тощо.

Музеї можуть бути: загальнодержавні, засновані центральними органами виконавчої влади;

- Місцеві, засновниками яких є відповідні місцеві органи влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, організації або приватні особи.

Державному музею, який володіє музейним зібранням загальнодержавного значення, отримав міжнародне визнання та є провідною культурно-освітньою і науково-дослідною установою у своїй профільній групі, може бути надано статус національного музею України у встановленому законодавством порядку [15. – С. 3-4].

Розглянемо більш детально основні профілі музеїв.

Музеї історичного профілю збирають, зберігають, вивчають і популяризують пам'ятки матеріальної та духовної культури українського народу. Ці установи, що володіють величезними цінностями, активно займаються науково-дослідною та освітньо-виховною роботою.

Залежно від характеру колекцій і поставлених завдань, музеї цього профілю поділяються на такі види:

- Загальноісторичні
- Історико-революційні
- Військово-історичні
- Археологічні
- Етнографічні
- Історико-архітектурні
- Історико-культурні (музеї або заповідники)

Музеї історичного профілю – це установи, що досліджують та популяризують пам'ятки матеріальної та духовної культури українського народу.

Види музеїв історичного профілю

Загальноісторичні музеї є найважливішим видом. Вони висвітлюють історію розвитку людського суспільства та нашої країни, показуючи розвиток господарства, науки, техніки та культури в різні періоди. Експозиції цих музеїв охоплюють широкі хронологічні рамки, часто будуючись за соціально-економічними формаціями (первіснообщинна, феодальна, капіталістична тощо).

Археологічні музеї – це окремий вид музеїв історичного профілю. Їхні колекції складаються з пам'яток матеріальної культури від найдавніших часів до середньовіччя, які були виявлені під час археологічних розкопок.

Краєзнавчі музеї відіграють ключову роль у збереженні та популяризації локальної ідентичності. Вони збирають, зберігають, вивчають та експонують матеріали, які розповідають про природу, економіку, історію та культуру певного регіону. Їхні колекції надзвичайно різноманітні, охоплюючи широкий спектр артефактів:

- Природничі експонати: геологічні зразки, палеонтологічні знахідки, гербарії, зоологічні колекції;

- Історичні та археологічні артефакти: знаряддя праці, археологічні знахідки, вироби місцевих промислів різних історичних періодів;
- Етнографічні цінності: предмети побуту, національний одяг, зразки народної творчості та ремесел;
- Культурна спадщина: твори мистецтва, літературні рукописи, документи, що відображають історію краю.

Специфіка краєзнавчих музеїв полягає в їхній багатопрофільності. Вони мають широкий діапазон експозицій, ефективно поєднуючи риси історичного та природничо-наукового профілів. Через таку комплексність їх також називають музеями комплексного профілю. Нерідко вони також містять окремі художні, літературні або меморіальні відділи, що робить їх універсальними центрами пізнання та освіти для місцевих жителів та туристів.

Створення краєзнавчих музеїв в Україні розпочалося в перші роки радянської влади, на хвилі активного краєзнавчого руху. Їхнім прообразом стали невеликі провінційні музеї, що виникли в Україні та Росії наприкінці XIX століття. Проте, на відміну від сучасних, ті заклади не ставили за мету всебічне висвітлення життя краю.

Сьогодні краєзнавчі музеї є найчисельнішою групою серед усіх музеїв в Україні. Вони ведуть активну освітню та виховну роботу, використовуючи різноманітні форми, зокрема пересувні виставки та лекції. Крім того, ці музеї досліджують місцеві природні ресурси, сприяючи розвитку народного господарства регіонів [30].

Окрім класифікації за профілем, музеї також поділяють за їхнім основним суспільним призначенням. Згідно з цим підходом, виділяють чотири типи музеїв: науково-дослідні, освітні, дослідницько-академічні та навчальні.

Дослідницько-академічні музеї використовують свої фонди переважно для наукових досліджень. Вони зазвичай функціонують при науково-дослідних інститутах Національної Академії наук України.

Навчальні музеї створюють при школах, коледжах та університетах. Їхня основна мета – освітня. Через свою специфіку більшість таких музеїв є недоступними для широкої публіки [31. – С. 77]

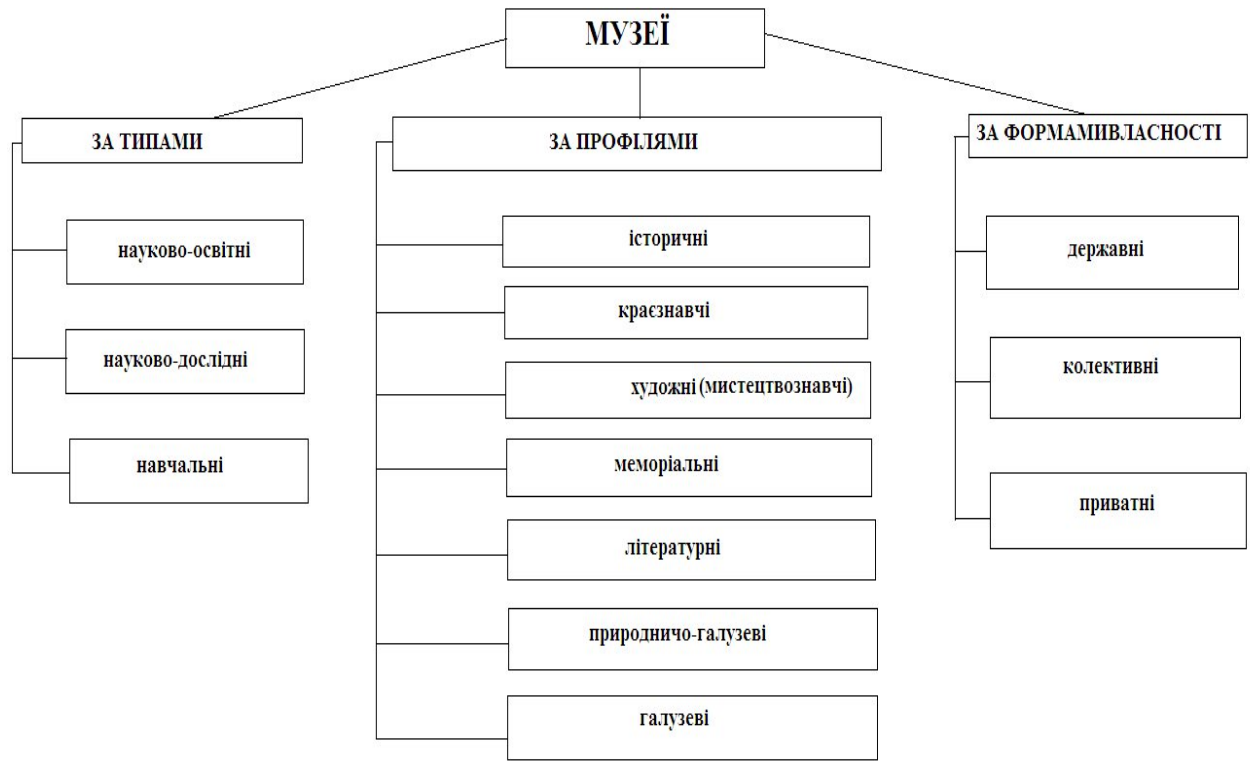

Рис.1.1. Класифікація музеїв

1.3. Методи дослідження музеїв

Метод наукового дослідження можна визначити як систему розумових чи практичних операцій, які спрямовані на досягнення певної пізнавальної мети та розв'язання конкретних завдань. У підсумку, як мета, так і завдання дослідження формуються під впливом духовних і матеріальних потреб суспільства, а також внутрішніх потреб самої науки, яка прагне розвиватися та знаходити нові знання.

Методи дослідження можуть мати різну широту застосування в різних наукових галузях. У суспільній географії вся сукупність методів за цією ознакою поділяється на **три основні групи: філософські, загальнонаукові**

та **конкретно-наукові**, до яких належать власне суспільно-географічні (спеціальні) методи. Ця класифікація дозволяє чітко розмежувати інструменти пізнання за їхнім рівнем узагальнення та сферою застосування. [56].

При написанні кваліфікаційної роботи ми використовували як **спеціальні**, так і **загальнонаукові методи**.

До спеціальних методів належать:

- літературний
- історичний
- картографічний
- групування
- районування
- порівняльно-географічний
- типології і класифікації

Серед загальнонаукових методів застосовувалися **системний підхід** та **структурний аналіз**.

Літературний метод дозволив детально вивчити наукову літературу за темою. Завдяки цьому ми змогли використати досвід інших дослідників, уникнути повторень та зробити власний внесок у розв'язання досліджуваної проблеми.

Використання *історичного методу* дозволяє нам, шляхом глибокого вивчення минулого регіону, визначити основні передумови та рушійні причини для створення певних музеїв. Його особливість полягає у тісному поєднанні з просторовим аналізом соціально-економічного розвитку. Це означає, що в рамках економічної географії історичний метод допомагає простежити еволюцію природно-суспільних відносин саме в економічному контексті, розкриваючи, як історичні процеси вплинули на сучасну мережу музеїв.

Картографічний метод – один із найважливіших інструментів у суспільній географії. Дослідження територіальної організації музеїв нерозривно пов'язане із його широким застосуванням.

Картографічний метод полягає у створенні та аналізі картографічних моделей, що дозволяє здобувати нові знання. Це ключовий інструмент для географічної науки в цілому. [38. – С. 114-115].

Початковим етапом картографічного методу є створення карт. Карта – це перш за все носій геопросторової інформації, яка зберігає та передає дані.

Особливості карти як моделі

- двовимірність: На відміну від тексту, що є одновимірним, карта дозволяє відображати інформацію в двох вимірах;
- синоптичність: Карта дає можливість одночасно охопити та побачити спільні особливості всієї території;
- умовний знак на карті – це не просто окремий код, а цілісний образ або система сигналів. Він відображає об'єкт, використовуючи принцип подібності та підкреслюючи його унікальне географічне розташування. Умовний знак на карті – це не просто окремий код, а цілісний образ або система сигналів. Він відображає об'єкт, використовуючи принцип подібності та підкреслюючи його унікальне географічне розташування [51]. Цей метод використовується на всіх етапах дослідження: від збору початкових даних до розробки нових наукових матеріалів. Картографічний метод дозволяє нам вивчати закономірності просторового розміщення та розвитку територіальних комплексів, використовуючи для цього географічні карти.

Застосування картографічного методу

Завдяки цьому методу ми можемо **створювати нові карти**, які потім використовуємо для:

- Зробити висновки про досліджуваний об'єкт;
- надати певні рекомендації;

- формувати прогнози, наприклад, щодо розвитку музейної мережі. [56. – С. 114-115].

Метод *економічного районування* допомагає виділити взаємопов'язані соціально-економічні частини області за конкретними типами музеїв. Базуючись на теорії районів і ареалів, цей метод вимагає обробки різноманітної економічної та соціальної інформації. Він особливо важливий для аналізу просторового розподілу музеїв Вінницької області та України.

Порівняльно-географічний метод допомагає знайти найважливіші спільні та відмінні риси в тому, як музеї використовуються в туризмі, а також як вони взаємопов'язані.

Типологія – це метод наукового пізнання, який ґрунтується на розподілі певної сукупності об'єктів на групи, виходячи з їхніх характерних особливостей або властивостей.

Статистичні методи використовуються для аналізу та узагальнення великих обсягів даних. Це передбачає збір, обробку та аналіз первинних статистичних матеріалів, а також використання спеціальних довідників [42. – С. 20-25].

Під час вивчення музеїв часто використовують поняття потенціал та атрактивність.

Потенціал музею як екскурсійного ресурсу – це його максимальна здатність приймати та обслуговувати найбільшу кількість відвідувачів за певних умов. Щоб розрахувати цю кількість, враховуються такі чинники, як:

- режим роботи музею;
- тривалість екскурсії;
- інтервал, з яким наступна група може почати огляд експозиції (цей час залежить від кількості кімнат у музеї).

Таким чином, потенціал музею визначається його пропускною спроможністю.

В екскурсійній практиці атрактивність можна визначити як поєднання естетичної цінності об'єкта та інформаційної насиченості екскурсійної розповіді.

Системний аналіз — це метод, що використовується для підготовки та обґрунтування рішень при вирішенні складних, комплексних проблем. Цей метод ґрунтується на принципі поетапності і передбачає:

- визначення мети та завдань;
- формулювання гіпотези;
- дослідження територіальних систем;
- вивчення розміщення та розвитку музейної мережі в області;
- аналіз цілісної системи, внутрішніх та зовнішніх її зв'язків;
- узгодження галузевих та територіальних проблем.

Методологія системного аналізу ґрунтується на поетапному вивченні явищ, зокрема, функціонально-компонентної та територіальної структури, а також управлінської системи музеїв [38. - С. 117].

Організаційна (управлінська) структура визначається двома основними елементами – суб'єктом (тим, хто керує) та об'єктом (тим, ким керують) – та зв'язками між ними. В її основі лежить циркуляція інформації між регулятором і об'єктом.

Таким чином, управління є процесом, що нерозривно пов'язаний з обміном інформацією. Цей процес охоплює:

1. Прийняття управлінських рішень суб'єктом.
2. Передачу цих рішень до об'єктів для виконання (прямий зв'язок).
3. Отримання інформації про їхнє виконання (зворотний зв'язок).

На основі отриманої інформації суб'єкт генерує нові рішення, продовжуючи цей безперервний інформаційний цикл. Важливо, що управління передбачає розробку та реалізацію як оперативних, так і стратегічних рішень (наприклад, проекти, схеми, програми).

Територіальна структура – це сукупність стійких взаємозв'язків між елементами об'єкта, де подолання геопростору є обов'язковою умовою для їх

реалізації. По суті, це поділ географічного утворення (країни, регіону) на просторово виділені компоненти, кожен з яких виконує певну функцію в його розвитку. Прикладами таких об'єктів можуть бути промислові вузли, райони, населені пункти, центри або ареали.

Пункт складається з територіальних елементів, розташованих в межах одного населеного пункту, і характеризується компактністю та мінімальною концентрацією своїх складових.

Центр відрізняється від пункту лише значно більшим соціально-економічним потенціалом, тобто іншим, більшим масштабом територіальної концентрації.

Вузол формується, коли кількість виробничих, обслуговуючих та інших об'єктів у центрі суттєво зростає, фактично перетворюючи його на об'єднання кількох злитих центрів і пунктів.

Ареали ж є скупченнями таких центрів та вузлів [56].

Експедиційні дослідження є традиційним географічним методом. Його можна застосовувати для вивчення музеїв, щоб зібрати фактичний матеріал щодо їхнього формування, розвитку та особливостей територіальної організації в регіоні.

РОЗДІЛ 2.

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ УРАЇНИ

2.1. Історія розвитку

Витоки музейної справи в Україні. Історія музейної галузі в Україні бере свій початок з часів Київської Русі. Уже тоді заможна еліта, зокрема дворянство, активно збирала колекції старожитностей, ювелірних виробів, творів образотворчого мистецтва та інших цінних предметів. Ця практика не була винятком лише для князів: бояри, військові та духовенство також формували власні зібрання.

Храми Київської Русі виконували функції не лише релігійних споруд, а й сховищ та своєрідних музеїв, будучи центрами культури та освіти того часу. Вони проводили важливі церемонії, вели літописи, займалися перекладом книг і навіть засновували школи. Основою їхніх зібрань були цінні документи, безцінні дари, ікони, а також золотий і срібний обрядовий посуд [2].

У часи Давньої Русі Києво-Печерська Лавра, церква Софії Київської та низка інших релігійних і освітніх закладів у таких містах, як Чернігів, Острог, Луцьк, Львів, Шумськ, Галич та Іскоростень, зберігали виняткові скарби. Серед них була і знаменита бібліотека Ярослава Мудрого, що вважалася унікальною цінністю.

На превеликий жаль, більшість цих скарбів не збереглася до наших днів. Сьогодні залишки стародавніх колекцій можна побачити лише в небагатьох місцях, зокрема: музеях Києво-Печерської Лаври, Історичному музеї Києва, Археологічному музеї Одеси, та деяких інших регіональних установах.

У цей період колекціонування відіграло вирішальну роль у становленні музейної справи. Воно сприяло збереженню та накопиченню цінних

артефактів у певних місцях, які згодом стали свідченнями історичного розвитку суспільства.

Багато українських та кримських скарбів і старожитностей поповнили приватні колекції польсько-литовської держави. Ці зібрання згодом стали основою для формування музейних експозицій. Прототипи ж сучасних музеїв почали з'являтися лише у другій половині XV століття, а також протягом XVI–XVII століть.

Заможні особи того часу облаштовували спеціальні приміщення для зберігання, обліку та демонстрації реліквій, коштовностей і старожитностей. Ці дії заклали фундамент для майбутнього розвитку музейної справи. Однак, через те, що територія України перебувала під владою різних імперських держав, власна мережа музейних установ почала формуватися лише на початку XIX століття.

Розвиток музеїв на теренах України у XIX – на початку XX ст. Лише у XIX столітті на території сучасної України почали з'являтися музейні заклади різного профілю. Цей процес найактивніше відбувався у містах, а також у Причорномор'ї, яке інтенсивно освоювалося, заселялося та переживало період економічного піднесення.

Так, у період з 1834 по 1840 роки при Імператорському університеті Святого князя Володимира (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка) було засновано низку природничих та історичних музеїв (зокрема, географо-етнографічних, ботанічних, мінералогічних).

Крім того, на українських землях з'явилися археологічні музеї у Миколаєві (1806 р.), Феодосії (1811 р.), Одесі (1825 р.) та Керчі (1826 р.).

З огляду на інтенсивний економічний розвиток України, організовувалася велика кількість сільськогосподарських та промислових виставок. Деякі з них згодом набули статусу музеїв, особливо в Одесі та інших південних містах.

Економічне зростання України призвело до появи промислових і сільськогосподарських виставок, деякі з яких перетворилися на музеї. Збільшення інтересу до національної культури та історії також стимулювало створення художніх та історичних музеїв.

У 1806 р. першим був створений Миколаївський музей - в основі збірки були випадкові знахідки античних пам'яток на узбережжях Чорного моря, яка належала Чорноморському гідрографічному депо [2].

У першій половині XIX століття на території України почали з'являтися університетські музеї.

Зокрема, у 1807 році, завдяки ініціативі В.Н. Каразіна, при Харківському університеті було відкрито низку музеїв, серед яких:

- Археологічний, Мінералогічний, Зоологічний, та Музей образотворчих мистецтв.

Музеї які були створені при Київському університеті у 1834-1837 роках завдяки зусиллям його першого ректора, видатного вченого М. О. Максимовича. Ці заклади зберігали цінні колекції пам'яток з історії Київської Русі.

Розвиток музейної справи в Україні значно прискорився у другій половині XIX століття. Це сталося завдяки економічному та культурному піднесенню після реформ, що було пов'язане зі стрімким розвитком капіталізму. У цей час було засновано багато історичних музеїв.

Значний внесок у розвиток музейної галузі також зробили провідні вчені, наукові та мистецькі товариства, а також ентузіасти своєї справи.

Розвитку музейної справи в Україні значною мірою сприяла діяльність передових учених, наукових і мистецьких товариств та ентузіастів.

Наприкінці XIX – на початку XX століття в Україні активно відкривалися **природничі та художні музеї**. Серед них варто відзначити:

- Музей мистецтв при Харківському університеті.
- Феодосійська картинна галерея, заснована видатним художником І. К. Айвазовським.

- Одеська міська картинна галерея.
- Катеринославський художній музей.

У цей же період музеї також засновувалися при губернських архівних комісіях, земствах, наукових товариствах та інших установах [2].

Львів, як значний музейний центр на заході України, відзначився відкриттям Музею художньої промисловості у 1874 році, а у 1895 році — Музею етнографії. Обидва заклади відіграли вирішальну роль у документуванні, збереженні та популяризації виняткових зразків народного, декоративного та ужиткового мистецтва.

Завдяки підтримці таких видатних постатей, як І. Я. Франко, Леся Українка, К. В. Квітка, В. М. Гнатюк та інших, музейні фонди значно зросли. До їхніх колекцій увійшли численні килими, простирадла, рушники, а також дерев'яний та скляний посуд.

На початку XX століття у Галичині спостерігалось суттєве зростання кількості музеїв. Зокрема, у 1904 році у Львові відкрилися Археологічний музей «Народний дім» та Музей старожитностей при Науковому товаристві імені Шевченка.

Крім того, у 1912 році було засновано Тернопільський краєзнавчий музей.

Важливою подією також стало урочисте відкриття Львівської міської картинної галереї у 1907 році, яка згодом отримала назву Національна галерея міста Львова.

У другій половині XIX – на початку XX століття в Україні також активно розвивалися природничі музеї. Зокрема, у 1872 році було засновано Палеонтологічний музей Одеського університету.

Його фонди поповнилися палеонтологічними матеріалами, зібраними на території Бессарабії та Одеського повіту, включно з викопними молюсками, ссавцями та іншими колекціями. Згодом цей музей став одним із найбільших природничих музеїв країни.

1899 році був відкритий Таврійський природничо-науковий музей у Сімферополі, який зібрав цінні зоологічні й ботанічні колекції. У фондах налічувалося більше як 100 тис. предметів [2].

Отже, XIX – початок XX століття стали періодом бурхливого розвитку музейної справи в Україні. Тоді активно створювалися численні музеї: природничі, історико-культурні, мистецькі, а також музеї-садиби видатних діячів, картинні галереї та виставки.

Однак, теорія музейної справи в цей час ще перебувала на початковій стадії. Лише в деяких провідних музеях, таких як історичні музеї Києва, Одеси та Львова, закладалися основи збереження, обліку та наукової роботи. Проведення екскурсій практикувалося лише у найбільших закладах, тоді як у більшості музеїв освітня діяльність ще не велася.

3. Розвиток музеїв Української РСР 1917-1991 рр. Після 1917 року Україна знаходиться у вирі громадянської війни, голоду та розрухи. Цей період призвів до значних втрат:

- Багато музейних установ та приватних колекцій були пограбовані та знищені.
- Велика кількість унікальних експонатів була втрачена через неналежні умови зберігання.
- Частина музейних експонатів (особливо з південних та західних регіонів України) була вивезена емігрантами за кордон, де поповнила приватні зібрання або скарбниці європейських держав.

Страшна руйнація основ суспільства призвела до забуття та плюндрування культурних цінностей, а також нехтування історичною спадщиною. Це був дуже складний і трагічний період для культурної спадщини України [2].

У перші роки радянської влади в Україні було видано низку постанов, які мали на меті зберегти культурні цінності. Зокрема, всі історичні та мистецькі цінності передавалися до Народного комісаріату освіти, було заборонено їх вивозити за кордон та посилено охорону пам'яток. Для

координації цих зусиль створили Всеукраїнський комітет охорони пам'яток мистецтва і старовини.

Активну роль у цей період відігравали краєзнавці, які збирали історичні пам'ятки та складали археологічні карти. Зібрані ними колекції стали основою для заснування багатьох регіональних музеїв. Саме тоді в Україні з'явилися такі краєзнавчі музеї, як Черкаський, Уманський, Вінницький, Путивльський, Нікопольський та інші.

У перші роки радянської влади в Україні спостерігалось значне зростання музейної мережі: її розмір збільшився втричі — з 36 до 100 музеїв наприкінці 1920-х років.

Тоді ж з'явилися й нові типи музеїв, присвячені: реліквіям Жовтневої революції; громадянській війні; історико-революційним пам'яткам; знаряддям праці ремісників та селян тощо [2].

Щоб зберегти видатні об'єкти християнської культури — мистецтво, архітектуру, унікальні стародруки, церковні реліквії та інші старожитності — Народний комісаріат освіти отримав повноваження створювати заповідники на базі найцінніших комплексних пам'яток. Першими такими заповідниками стали стародавнє місто Ольвія на Миколаївщині (1924 р.) та Києво-Печерська лавра (1926 р.).

Історичні музеї відігравали важливу роль у збереженні спадщини. Зокрема, Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Г. Шевченка акумулював значні зібрання пам'яток палеоліту, неоліту, бронзового віку, античності, Київської Русі, а також вражаючу колекцію українських килимів (понад 700 екземплярів) та творів українських митців. Експозиція новоствореного Чернігівського історичного музею була значно поповнена. Одеський історико-археологічний музей, завдяки археологічним дослідженням в Ольвії, зібрав цінні матеріали, що ілюструють пізній етап трипільської культури.

У 20-ті роки на Україні засновано перші літературно-меморіальні музеї. Серед них - музей-заповідник на могилі Т. Г. Шевченка в Каневі,

музей-заповідник М.В. Гоголя в селі Великих Сорочинцах, музей В.Г. Короленка в Полтаві. Одночасно влаштовувалися численні виставки, присвячені показу досягнень господарства, культури і науки [2].

Об'єднання західноукраїнських земель із територією радянської України призвело до активного створення музеїв, зокрема присвячених революційному руху та атеїзму, а також низки краєзнавчих. Такі заклади були відкриті у Луцьку, Рівному, Коломиї, Володимирі-Волинському, Львові, Дрогобичі, Станіславі та Кременці. Проте мирний розвиток був перерваний Другою світовою війною, яка істотно вплинула на культурне життя. Нацистські вандали перетворювали на руїни українські населені пункти, цілеспрямовано нищили історичні та культурні пам'ятки. За офіційними даними, в період окупації гітлерівцями було знищено понад 150 музеїв.

Після завершення війни розпочався масштабний процес відбудови зруйнованих музеїв та повернення евакуйованих експонатів.

Першочерговим завданням для відновлених музеїв стало збирання нових матеріалів та поповнення фондів [2].

Цей період також відзначився активним формуванням музеїв, присвячених Великій Вітчизняній війні.

У 1945 року було створено Музей історії Корсунь-Шевченківської битви та Музей «Молода гвардія» в Краснодарі (нині Сорокине).

Після війни створювались нові краєзнавчі, історичні, художні, літературно-меморіальні музеї.

Післявоєнний період характеризувався розквітом народних музеїв, що створювалися за ініціативи громадськості та функціонували на безоплатній основі, демонструючи широкий спектр профілів. Однак, у 70-80-ті роки спостерігалось поглиблення ідеологічної консервації музейної справи, що призвело до посилення їхньої ролі у пропаганді та розповсюдженні комуністичних ідей. Ця трансформація фактично позбавила українські музеї їхнього основного просвітницького, культурного та мистецького призначення, перетворивши їх на інструменти формування «нових кадрів радянського суспільства». Така ситуація зберігалася до кінця 80-х років, періоду Перебудови та здобуття Україною незалежності.

2.2. Сучасний розвиток музейної справи

Із здобуття незалежності Україна зосередилася на відродженні та зміцненні національних традицій, народної культури й мистецтва. Значну увагу було приділено відновленню втрачених історичних та духовних святинь, які завжди слугували символами національної єдності та гордості.

Після припинення діяльності комуністичної партії та скасування її провідної ролі в державі, музейні заклади ідеологічного спрямування були або закриті, або їхні експозиції зазнали суттєвого переосмислення. Після здобуття незалежності, багато музеїв, присвячених В.І. Леніну, революційним подіям та діяльності партійних організацій, припинили своє існування. Експозиції та фонди краєзнавчих та історичних музеїв також були переглянуті, позбувшись застарілих методик формування та ідеологічного наповнення.

Єдиним типом музеїв, що не повністю відмовились від радянської спадщини, залишилися музеї Великої вітчизняної війни (згодом перейменовані на музеї Другої світової війни). Проте, їхні експозиції все ж зазнали певних змін: вони почали відображати більш повну та об'єктивну історичну правду про військові дії в Європі, а також у містах та селах України, використовуючи розсекречені на той час документи та хронікальні матеріали.

Музейні заклади почали зосереджувати свої зусилля на відновленні історичної пам'яті українців, їхньої національної ментальності, духовності та культури.

Наприклад, на місці колишніх музеїв атеїзму або тих, що зберігали церковні цінності, було відкрито музеї ікони, музеї дзвонів та інші. Їхня діяльність вже не базувалася на матеріалістичному світогляді. Серед найвідоміших з них – Музей історичних коштовностей України, Музей дзвонів та Музей ікони в Києві, Музей Волинської ікони в Луцьку, а також численні церковні музеї на Чернігівщині.

Наприклад, на місці колишніх музеїв атеїзму або тих, що зберігали церковні цінності, було відкрито нові музеї, такі як музеї ікони чи музеї дзвонів. Їхня діяльність вже не спиралася на матеріалістичний світогляд.

Серед найвідоміших закладів такого типу – Музей історичних коштовностей України, Музей дзвонів та Музей ікони у Києві, Музей Волинської ікони у Луцьку, а також численні церковні музеї на Чернігівщині.

Крім того, більшість православних храмів, які використовувалися не за призначенням, було повернуто Православній Церкві, а зруйновані святині почали відбудовуватися та відновлюватися [2].

Красьнавчі музеї розпочали активну роботу з колекціонування та збереження предметів, що відображають національну самобутність регіону. Вони досліджують історію місцевого одягу, знарядь праці, національних пісень та музичних інструментів, а також займаються відродженням

ковальства, гончарства, декоративно-прикладного мистецтва та народних художніх промислів.

З'явилися також музеї, присвячені окремим етнічним групам України, наприклад: музей «Лемківська садиба» на Закарпатті, музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття в Коломиї, музей народного мистецтва і побуту Гуцульщини в Косові, краєзнавчий музей «Бойківщина» в Долині.

В Україні було засновано низку музеїв, присвячених видатним діячам української історії та культури, чия діяльність раніше була невідомою, забороненою або замовчувалася за радянських часів. Серед них можна виділити: музей-садибу Михайла Грушевського в селі Криворівня та його музей у Львові, музей Олекси Довбуша в Івано-Франківську та багато інших подібних закладів.

Існуючі меморіальні музеї також переглянули свої експозиції, пропонуючи новий, вільний від ідеологічних догм погляд на видатних діячів української та світової історії, науки та культури.

Крім того, з'явилася низка музеїв, що висвітлюють трагічні сторінки новітньої історії України. Серед них: музей Чорнобиля та музей героїв Афганістану в Києві, у Львові музей генерал-хорунжого УПА Романа Шухевича, музей «Молотківська трагедія» в селі Молотків Тернопільської області. Та багато інших закладів [2].

Новим етапом у музейному житті стала поява віртуальних музеїв.

Вони існують у двох форматах: Онлайн-версії реально існуючих музеїв, таких як Національний музей «Чорнобиль», Дніпровський національний історичний музей ім. Д.І. Яворницького, Острозький замок, Музей Волинської ікони, заповідник «Поле Полтавської битви», Музей Гетьманства тощо. Музеї, створені виключно у віртуальному просторі, наприклад, Музей Ігоря Сікорського.

Незважаючи на значні досягнення, не всі сторінки української історії та видатні особистості ще належним чином відображені в музейних фондах та експозиціях. Наприклад, досі відсутній національний музей, присвячений

визвольним змаганням українського народу, а також музеї на честь багатьох всесвітньо відомих українців, таких як академік Володимир Вернадський, Нобелівський лауреат Теодор Добржанський чи танцівник Серж Лифар.

Проте, Україна має значний потенціал для розширення мережі музейних закладів, особливо у регіонах, багатих на історичні та культурні події. На сучасному етапі музеї мають стати рушійною силою культурного і духовного відродження України, зокрема через активний розвиток туризму на цих територіях [2].

З моменту проголошення Україною державної незалежності у 1991 році спостерігається постійне зростання кількості музейних установ. У цьому процесі можна виокремити два періоди особливо стрімкого збільшення числа музеїв.

Перший період (1991-1995 рр.) характеризувався демократизацією суспільства, звільненням духовного життя від ідеологічних обмежень та прагненням народу до самоідентифікації й самовизначення.

Досвід цього часу спростовує марксистську тезу про первинність суспільного буття над суспільною свідомістю. Адже, незважаючи на системну кризу, гостру нестачу фінансових ресурсів, товарний дефіцит та відсутність державної матеріальної підтримки, за ініціативи громадськості виникла значна кількість музеїв. Це стало яскравим проявом звільненого національного духу, який століттями не мав змоги вільно виражатися.

У перші п'ять років незалежності України, незважаючи на масове скорочення матеріального та нематеріального виробництва, кількість музейних установ зросла на 100 одиниць.

Найбільший абсолютний приріст музеїв спостерігався у східних та центральних областях, які в радянський період перебували під значним ідеологічним тиском. Це стосується Запорізької, Донецької, Луганської, Черкаської, Кіровоградської та Вінницької областей.

Другий період стрімкого зростання (2006-2010 рр.) був зумовлений послідовною державною політикою у сфері музейного будівництва за часів

президентства В. Ющенка. У цей час кількість музейних установ зросла на 109 одиниць.

Завдяки бюджетному фінансуванню найбільший приріст музеїв зафіксовано в регіонах з унікальними ресурсами по всій Україні, зокрема в Автономній Республіці Крим, Дніпропетровській, Харківській, Житомирській, Хмельницькій, Львівській, Тернопільській областях та місті Києві.

У період з 2011 по 2020 роки кількість музейних установ зростала незначно. Ця тенденція зумовлена військовими діями на території Луганської та Донецької областей, а також анексією Кримського півострова.

Так, в Україні не існувало механізму превентивної евакуації, у чинному законодавстві немає такого терміну. Евакуація включає низку заходів та є ресурсоємним процесом. У випадку збройного конфлікту цей механізм безпосередньо запускається із введенням воєнного стану.

Однак, попри всі виклики, країна спромоглася провести найбільшу евакуацію музейних колекцій від часів Другої світової війни.

Розв'язання питання евакуації, збереження фондів, відповідно до чинного законодавства, полягає в синергії МКІП, місцевих адміністрацій, органів місцевого самоврядування, керівників закладів культури, силовиків, правоохоронців та громадськості.

Через ці обставини наразі неможливо повноцінно облікувати діяльність музеїв, що розташовані на непідконтрольних Україні територіях.

За роки незалежності мережа музеїв в Україні зросла майже втричі. Найінтенсивніше збільшення кількості музеїв спостерігалось у західних і центральних областях. Це, зокрема, Тернопільська, Волинська, Житомирська, Кіровоградська та Хмельницька області.

Ці регіони мали найменшу кількість культурних закладів за часів тоталітарного режиму, але відзначилися значним національним піднесенням у період становлення української державності [2].

На сьогодні в Україні функціонує близько 5000 музеїв. Серед них найбільшу частку становлять історичні (35%) та комплексні (34%). Також значну частину займають мистецькі та художні (14%) і літературні (10%). Решта 7% припадає на природничі та галузеві музеї (рис. 2.2).

На основі особливо цінних нерухомих пам'яток, що внесені до Державного реєстру, створено національні історико-культурні заповідники. До списку ЮНЕСКО як об'єкти світового значення включено:

- Національний заповідник «Софія Київська» (заснований у 1037 р.);
- Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник (1051 р.);
- Національний заповідник «Херсонес Таврійський» (дати існують з IV ст. до н. е. по XII ст. н. е.).

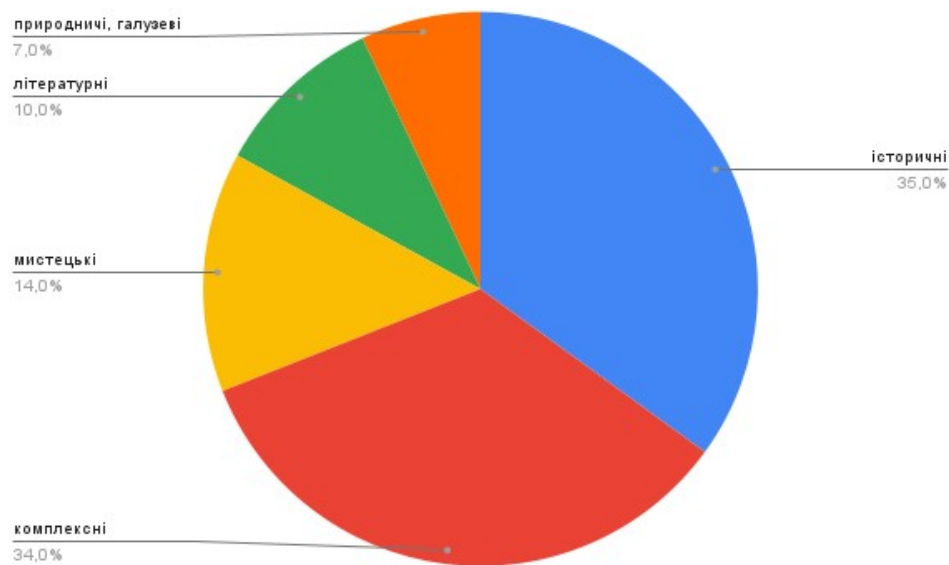

Рис. 2.2. Структура музейних закладів в Україні [За]

Історично склалося, що в Україні домінують музейні установи історичного та комплексного профілів, що становить 69% від загальної кількості музеїв. Започаткування історичних музеїв на теренах України відбулося ще за часів Російської імперії. Розвиток музеїв комплексного профілю, зокрема краєзнавчих, припадає на другу половину 1920-х років.

В українській музейній мережі літературні та мистецькі заклади складають значну частку – 24%. Музеї мистецтва, як правило, розташовані у великих населених пунктах, тоді як меморіальні музеї можна зустріти практично по всій Україні. Ці меморіальні установи формуються на основі зібрань особистих речей відомих поетів, письменників, літераторів, а також художників, митців, скульпторів та композиторів, які жили та творили на території країни у різні періоди.

Серед українських музеїв найменшу кількість складають заклади природничого та галузевого профілів – всього 7%. Історично це пов'язано з недостатньою увагою до їх розвитку в радянський період, а також із зосередженням зусиль незалежної України переважно на відбудові та збереженні історико-культурної спадщини. Незважаючи на це, Україна багата на унікальні природні пам'ятки, які могли б бути ефективно представлені в музейних експозиціях та інтегровані в концепцію музеїв просто неба. Щодо галузевих музеїв, то їх формування відбувалося переважно в індустріальних регіонах країни. Виникнення таких закладів пов'язане з процесом реформування попередніх виставок досягнень народного господарства, а також із перетворенням складських приміщень та фондowych колекцій деяких промислових підприємств на повноцінні музейні установи. Цей підхід набув значного розвитку як у країнах Європи, так і в Сполучених Штатах Америки, і його необхідно активно підтримувати та поглиблювати [2].

Кількість музеїв в різних регіонах України значно варіюється. Це зумовлено відмінностями в особливостях розселення, історичному та культурному розвитку, економічних можливостях, а також рівнем підтримки з боку державних чи бізнесових структур.

Винятками є Київ та Автономна Республіка Крим, а найбільша концентрація музеїв спостерігається у:

- Східних областях: Полтавська, Харківська, Донецька;
- Центральних областях: Черкаська, Кіровоградська;

- Західних областях: Тернопільська, Львівська;
- Північних областях: Чернігівська, Київська.

Найменша кількість музейних закладів зосереджена у південних областях – Одеській, Миколаївській, Херсонській, та у Чернівецькій області.

Отже, в мережі музейних закладів України помітні значні диспропорції. Вони ще більш посилюються при регіональному аналізі профільної структури музеїв. Головним показником, що характеризує діяльність музеїв є кількість їх відвідувань впродовж календарного року.

Найбільша відвідуваність музеїв фіксується у містах та адміністративних одиницях з найвищою концентрацією музейних установ, зокрема в Києві, Чернігівській, Львівській, Черкаській, Полтавській, Тернопільській областях. Натомість найнижча відвідуваність спостерігається в областях з меншою кількістю музеїв та низьким рівнем їх доступності для населення. До таких належать Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська (північ); Одеська, Миколаївська, Херсонська (південь); Сумська, Донецька, Луганська (схід). Низька забезпеченість населення музеями та недостатня ефективність їх функціонування негативно впливають на формування національної ідентичності та розуміння спільної етнічної історії серед громадян [2].

Спільно Міжнародна рада музеїв (ICOM) та Міністерство культури та інформаційної політики України презентували надзвичайний Червоний список культурних об'єктів, яким загрожує небезпека. Як повідомила прес-служба Мінкульту, оголошення про плани створення цього списку ICOM та МКІП зробили ще 28 червня 2022 року, майже три роки тому. З того часу експерти з 11 українських музеїв активно співпрацювали з відділом охорони спадщини ICOM для розробки цього переліку.

Червоний список [6] містить 53 типи культурних об'єктів, згрупованих у сім категорій – включаючи археологію, книги, рукописи, нумізматику, а також народне, релігійне, прикладне та образотворче мистецтво. Ці цінності перебувають у критичній небезпеці через повномасштабну агресію Росії, що

підвищує ризик їхнього розкрадання, пограбування та контрабандного вивезення.

РОЗДІЛ 3.

СТРУКТУРА І ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ МУЗЕЇВ УКРАЇНИ

3.1. Функціонально – компонентна структура музеїв

Музейна мережа України – це складна й розгалужена система, яка відображає багате історико-культурне та природне розмаїття країни. Її структура формується за різними критеріями, такими як: форма власності; адміністративна підпорядкованість; профіль діяльності; масштаб значення.

Розташування музеїв в Україні тісно корелює з історичним розвитком, процесами розселення, економічним зростанням та формуванням культурних осередків.

Наразі в Україні діє близько п'яти тисяч різноманітних музеїв. За роки незалежності їхня кількість зросла більш ніж удвічі.

Музеї, що зберігають державну частину Музейного фонду України (тобто колекції та предмети, які є державною власністю), перелічені у спеціальному додатку до постанови Кабінету Міністрів України від 2 лютого 2000 року № 209.

Серед державних та комунальних музеїв: історичних – 140 і краєзнавчих – 146, художніх – 73, природних – 5, технічних – 2, літературних – 45; етнографічних – 8. У державних і комунальних музеях зберігається майже 12 млн музейних предметів. Експонується лише 10 частина всіх музейних скарбів.

Керує музейною галуззю відділ у Міністерстві культури і туризму України. Станом на травень 2017 є 15 музейних установ, які безпосередньо належать до сфери управління Міністерства культури і туризму України.

Щороку українські музеї відвідувало близько 17-18 млн осіб. У 2020 році, з урахуванням онлайн-відвідин, загальна кількість відвідувачів становила близько 81 тисячі. З них 72 тисячі 730 відвідало музеї онлайн, а 8,5 тисячі відвідало фізично.

Під час повномасштабної війни в Україні спостерігається суттєве падіння відвідуваності культурних установ, зокрема музеїв. За різними оцінками, лише близько 9% українців продовжують відвідувати театри та музеї. Це пояснюється багатьма причинами, включаючи об'єктивний страх перед ракетними ударами, вимушене переміщення значної частини населення, а також інші виклики та обмеження, пов'язані з воєнними діями. Аналізуючи функціональну структуру українських музеїв, помітно переважають краєзнавчі заклади (146), тоді як історичні музеї становлять значну частку (140), а художні музеї представлені у кількості 73.

До групи історичних музеїв входять установи, що зосереджені на акумуляції, збереженні, вивченні та розповсюдженні знань про пам'ятки матеріальної та духовної спадщини українського народу. Серед провідних загальноісторичних музеїв України – Державний історичний музей України у Києві, а також історичні музеї у Харкові, Дніпрі, Львові та Чернігові. Особливе місце серед них посідають меморіальні музеї, які присвячені життю та діяльності видатних особистостей – політиків, державних діячів, військових, науковців, літераторів, композиторів, митців та інших видатних постатей. Формування меморіальних музеїв відбувається на основі пам'ятних комплексів, що перебувають під державною охороною, таких як садиби, будинки або квартири, пов'язані з життям і творчістю видатних осіб. Прикладами таких закладів в Україні є музеї академіка Д. Яворницького (Дніпро), педагога В. Сухомлинського (Павлиш, Кіровоградська обл.), художників В. І. Касіяна (Снятин, Івано-Франківська обл.) та Ф. Ф. Манайла (Ужгород), архітектора В. Г. Заболотного (Переяслав) та письменника І. Я. Франка (Нагуєвичі, Львівська обл.). Примітно, що перший меморіальний музей в Україні – Будинок-музей Т. Г. Шевченка у Києві – був заснований у 1928 році.

Україна має лише один музей-мавзолей, розташований у межах музею-садиби М. І. Пирогова (рис. 8.3). Цей меморіал є місцем поховання видатного українського хірурга, академіка М. І. Пирогова (1810-1881 рр.), чиї

досягнення включають перше застосування наркозу, заснування військово-польової хірургії та участь в обороні Севастополя. Забальзамоване тіло вченого знаходиться у підземному приміщенні церкви-усипальниці. Варто зазначити, що технологія бальзамування М. І. Пирогова донині залишається нерозкритою.

Особливе місце серед музеїв займають археологічні заклади, чиї фонди базуються на пам'ятках матеріальної культури, віднайдених під час археологічних досліджень, починаючи з найдавніших епох і до середньовіччя. До провідних та найдавніших археологічних музеїв України належать Одеський археологічний музей НАН України, який нараховує 150 тисяч експонатів, а також Національний історико-археологічний заповідник «Херсонес» у Севастополі. Крім того, великі історико-археологічні зібрання представлені у музеях Керчі та Дніпра.

Групу музеїв-заповідників складають архітектурно-історичні та історико-культурні комплекси, які включають не лише традиційні експозиції, а й численні архітектурні, історичні, літературні та інші пам'ятки, що знаходяться безпосередньо на їхній території. Такі заповідники створюються навколо споруд, що володіють великою історичною або мистецькою цінністю, або є визначними пам'ятками культури. Серед найбільш значущих в Україні – Національний архітектурно-історичний заповідник «Софійський собор» (заснований у 1934 р. у Києві), історико-культурний заповідник на острові Хортиця (Запорізька обл.), Переяславський історико-культурний заповідник, Кам'янець-Подільський історичний музей-заповідник, Чернігівський архітектурно-історичний заповідник тощо. Києво-Печерський національний заповідник вражає своєю величчю та багатством історичної спадщини. На площі 28 гектарів він об'єднує понад 80 давніх споруд, які є справжніми шедеврами історії та мистецтва. Серед ключових пам'яток – Успенський собор XI століття, такі церкви, як Троїцька Надбрамна та Спаса на Берестові, дзвіниці XVIII століття, розташовані над Дальніми та Ближніми печерами, кріпосні мури та вежі того ж періоду, а також унікальні печери й

підземні церкви. Фонди заповідника містять безцінні зібрання образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва, живопису, графіки, а також вишукані зразки українського золотарства та гонтування. Крім того, на території заповідника функціонують чотири музеї національного значення: Музей історичних коштовностей України, Державний музей українського народного декоративного мистецтва України, Державний музей театального, музичного та кіномистецтва України та Державний музей книги та друкарства України.

Національна святиня - Києво-Печерська лавра. Іконостас підземної церкви та мощі Святих Антонія і Феодосія - засновників Печерської лаври в XI ст.

Національний заповідник Хортиця

Краєзнавчі музеї є універсальними сховищами, де зібрані різноманітні колекції: геологічні, ботанічні, зоологічні, палеонтологічні, археологічні, етнографічні, а також знаряддя праці, вироби місцевих промислів різних історичних періодів, твори мистецтва, літератури та народної творчості.

Їхня специфіка полягає в широкому діапазоні експозицій, що поєднують риси музеїв історичного та природничо-наукового профілю. Нерідко краєзнавчі музеї також включають художні, літературні чи меморіальні відділи, що робить їх багатограними центрами місцевої спадщини. Попередниками сучасних краєзнавчих музеїв в Україні були місцеві музеї, що з'явилися наприкінці XIX – на початку XX століття, як-от

Миколаївський (1898 р.) та Волинський (у Житомирі, 1902 р.). Однак, перший міський музей старожитностей було засновано ще у 1825 році в Одесі, і значну частину його експозиції складала цінні твори мистецтва, подаровані міськими колекціонерами.

Сьогодні обласні краєзнавчі музеї функціонують практично в кожній області. Зокрема, у Тернопільському, Кіровоградському та Івано-Франківському краєзнавчих музеях зосереджено багато пам'яток матеріальної та духовної культури відповідних регіонів. Краєзнавчі музеї – це найбільша група музеїв України. До неї входять такі значні заклади, як Полтавський, Закарпатський, Білгород-Дністровський, Кримський, Чернівецький, Житомирський та Одеський краєзнавчі музеї. Додатково існує понад 7 тисяч громадських краєзнавчих музеїв.

Художні музеї. Першим художнім музеєм на українських землях став Музей художньої промисловості, відкритий у Львові в 1873 році. Згодом з'явилися Міський художній музей у Харкові (1886 р.) та Міський музей красних мистецтв в Одесі (1889 р.).

Сьогодні серед провідних художніх музеїв України виділяються: Національний музей українського образотворчого мистецтва України (Київ), Львівська картинна галерея, Національний музей українського народного декоративного мистецтва України (Київ), Національний музей театрального, музичного та кіномистецтва України (Київ), Харківський художній музей, Одеський художній музей, Український музей етнографії та художнього промислу (Львів), Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини. Художні музеї є в багатьох містах України, вони не лише зберігають мистецтво, а й організовують міжнародні виставки. Музичні музеї, такі як Будинок-музей Лисенка чи Музей Чайковського, присвячені збереженню музичної спадщини.

Природничо-історичні музеї тісно співпрацюють з академічними, науково-дослідними інститутами та вищими навчальними закладами, поєднуючи у своїй діяльності наукові та освітні цілі.

Одним із найбільших таких музеїв в Україні є Центральний науково-природознавчий музей НАН України, відкритий у 1973 році в Києві. До його складу входять кілька окремих музеїв: Геологічний, Ботанічний, Палеонтологічний, Зоологічний та Археологічний. Фонди Центрального науково-природознавчого музею НАН України є величезними, налічуючи кілька мільйонів експонатів. Музей активно займається дослідницькою роботою, організовуючи численні наукові експедиції, і користується великою популярністю серед відвідувачів.

Львівський природознавчий музей є однією з найстаріших природничих установ України. Його експонати почав збирати відомий орнітолог В. Дзедушицький ще з 1832 року, а для відвідувачів музей відкрився у 1860 році. На сьогодні фонди музею налічують понад 500 тисяч одиниць зберігання.

Основними векторами наукової діяльності музею є дослідження видової різноманітності та екології окремих груп флори і фауни західних регіонів України, а також популяризація природничих знань.

У його фондах зберігаються природні об'єкти світового значення, зокрема: колекції метеоритів; бурштину; тропічних жуків; метеликів.

Серед палеонтологічних експонатів представлені: повний скелет і фрагменти органів мамонта; волохатий носоріг; колекції періодів силуру, девону, юри, крейди тощо.

У музеї зберігається близько 250 примірників голотипів – зразків, за якими вперше було описано нововиявлені види тварин і рослин. Гербарій музею налічує до 100 тисяч аркушів квіткових рослин. Музей активно займається видавничою діяльністю, опублікувавши 20 випусків «Наукових записок» та періодично видаючи «Каталог музейних фондів».

Особливе місце серед природничо-наукових музеїв України посідають зоологічні музеї Київського та Харківського університетів, а також палеонтологічний музей Одеського університету. В останньому зібрані унікальні викопні матеріали з Одеських катакомб – рештки кісток ссавців

пізньопліоценового періоду. Це понад 40 видів тварин, включаючи верблюдів, страусів, гієн, лисиць, шаблезубих тигрів та гризунів.

1960 році при Одеському палеонтологічному музеї було створено унікальний для колишнього СРСР підземний палеонтологічний заповідник. З навчальною метою у музеї облаштовано чудову діораму «Розвиток життя на Землі», яка у 15 секціях за допомогою художніх картин демонструє еволюцію органічного світу нашої планети. Музей активно здійснює науково-дослідну, навчальну та освітню діяльність.

Своєрідним природничим музеєм також є Севастопольський акваріум Інституту біології південних морів, відкритий у 1897 році. Тут цілий рік можна спостерігати за 40 видами чорноморських тварин та екзотичною тропічною фауною, включаючи акул, скатів, крабів, губок і молюсків.

Крім звичайних, є ще багато інших цікавих музеїв. Це, наприклад, музеї, присвячені конкретним сферам – техніці, сільському господарству, медицині, освіті. Або ж музеї, що працюють при різних установах чи компаніях. Щоб працювати в таких музеях, потрібні особливі знання. Серед таких «незвичайних» музеїв можна назвати музей «Слідопитів надр» у Черкасах, музеї при військових частинах, прикордонних пунктах, санаторіях, аптеках та інших закладах. Також до них належать музеї просто неба, які ще називають скансенами.

Серед українських музеїв просто неба Національний музей народної архітектури та побуту України в Пирогові виділяється своїми масштабами та унікальним розташуванням. Розгорнутий на 120 гектарах мальовничих околиць Києва, він майстерно інтегрує природні ландшафти України – гори, долини, степи та ліси – для створення автентичної експозиції. Музей представляє архітектуру та побут різних регіонів: Середньої Наддніпрянщини, Полтавщини, Слобожанщини, Полісся, Поділля, Карпат та півдня України. Його колекція вражає: близько 400 історичних будівель доповнюють понад 30 тисяч експонатів, що ілюструють народну культуру –

від одягу та тканин до меблів, знарядь праці та майстерних виробів гончарів, бондарів і теслярів.

Рис. 3.1. Національний музей народної архітектури та побуту України у Пирогово

Заснований у 1971 році в Шевченківському гаю, Львівський Музей народної архітектури та побуту є масштабним музеєм просто неба. На 150 гектарах представлено 124 архітектурні об'єкти. Експозиція поділена на сектори, що відображають 8 історико-етнографічних областей Західної України кінця XIX – початку XX століття: Бойківщину, Гуцульщину,

Лемківщину, Поділля, Полісся, Волинь, Рівнинне Закарпаття і Покуття. Зараз триває робота над секторами «Буковина» та «Львівщина». У музеї можна побачити цілі "міні-села", де є по 15-20 старих будівель. Всередині будинків та інших споруд виставлені речі, якими колись користувалися люди: одяг, знаряддя для роботи, сільськогосподарські інструменти, вози. А в церквах та дзвіницях ви побачите, як вони виглядали зсередини. «Шевченківський гай» не тільки зберігає старі будинки та речі, вивчає їх і розповідає про них, а й є чудовим місцем, де можна відпочити. Тут також часто знімають фільми та кліпи. Музей організовує виступи фольклорних колективів та щорічне популярне свято «З народної криниці». Попередниками музеїв просто неба були виставки окремих будівель, як-от крайова виставка 1894 року у Львівському Стрийському парку (з шістьма садибами, церквою, хрестами, вітряком) або хата з Лівобережжя, збудована в Харкові у 1902 році. У 1910 році в Катеринославі (Дніпрі) на виставці представили садибу з с. Мишуричів (проект Д. Яворницького). У Сімферополі працює Музей пахощів, присвячений кримським рослинам-ефіроносам. А у 1975 році у Львові відкрився Музей підков, що має понад 300 експонатів з усього світу. У музеї представлені різноманітні підкови, включаючи ті, що використовувалися для лісовозів у горах та безшумні для міських карет. Також в Україні, у Гадячі на Полтавщині, є Музей бджільництва при станції імені П. І. Прокоповича. Його експозиція показує історію пасічництва та торгівлі медом з часів Київської Русі до XX століття, розповідаючи й про винахідника рамкового вулика П. І. Прокоповича.

3.2. Територіальна організація музейної мережі України

Музеїв в Україні багато, але вони розташовані нерівномірно. Так склалося історично, що більшість музеїв зосереджені у великих і важливих містах, як-от Київ, Львів, Харків, Одеса та Чернігів.

Київ визнаний національним музейним центром, оскільки тут зосереджені провідні музеї України різних профілів. Серед них — Національний музей історії України, Національний художній музей України, Національний музей народної архітектури та побуту України в Пирогові та багато інших.

Обласні центри слугують ключовими вузлами регіональних музейних систем, концентруючи в собі обласні краєзнавчі, художні, літературні та інші профільні музеї.

У кожному районному центрі практично обов'язково є краєзнавчий музей, який виконує важливу функцію зі збереження та популяризації локальної історії та культурної спадщини.

Значна частина музейної мережі України, особливо закладів краєзнавчого та історичного спрямування, успішно функціонує на рівні малих міст та селищ.

Особливу роль у формуванні територіальної музейної мережі відіграють музеї-заповідники. Їхня специфіка полягає в тому, що вони, як правило, розташовані за межами великих міських агломерацій і нерозривно пов'язані з видатними історичними або природними пам'ятками. Яскравими прикладами є Національний історико-культурний заповідник «Качанівка» та Національний заповідник «Хортиця».

Розвивається також мережа приватних музеїв, які можуть розміщуватися як у великих, так і в малих населених пунктах, демонструючи унікальні колекції та інтереси їхніх засновників.

Попри свою розгалуженість, музейна мережа України стикається з низкою проблем і диспропорцій, а саме:

- Нерівномірний розподіл музеїв по регіонах.
- Недостатнє фінансування та матеріально-технічне забезпечення, особливо для музеїв у малих громадах.
- Потреба в модернізації експозицій та впровадженні сучасних технологій.

- Брак належної координації між музеями різного підпорядкування та форм власності.

Щоб музеї в Україні краще розвивалися, потрібен чіткий план. Він має допомогти зробити музейну мережу зручнішою, поліпшити умови для зберігання експонатів та роботи, запровадити нові технології, а також зробити так, щоб музеї стали ще важливішими для культури та розвитку всієї країни.

3.3. Діяльність музеїв України під час війни

З 24 лютого 2022 року, коли Росія розпочала повномасштабне вторгнення, музейна сфера України зіткнулася з безпрецедентними викликами. Головним завданням стало термінове збереження національної культурної спадщини в умовах постійних обстрілів, бомбардувань та окупації. Це змусило музеї кардинально змінити форми та спрямування своєї роботи. З перших днів повномасштабного вторгнення музейники продемонстрували вражаючу мужність і самовідданість, організовуючи складну евакуацію найцінніших колекцій. Ці артефакти перевозили до відносно безпечних регіонів країни, а іноді й за її межі. Процес був надзвичайно складним з логістичної точки зору, вимагаючи кропіткого документування кожного переміщеного експоната та створення відповідних умов для його тимчасового зберігання. У випадках, коли евакуація була неможливою, працівники докладали всіх зусиль для максимального захисту музейних будівель та фондів, облаштовуючи тимчасові сховища у підвальних приміщеннях.

Водночас музеї розпочали надзвичайно важливу діяльність з моніторингу та документування всіх втрат і пошкоджень культурної спадщини, завданих російськими загарбниками. Ця ретельна фіксація має вирішальне значення для притягнення агресора до відповідальності в майбутньому та для процесу відновлення зруйнованих пам'яток.

У відповідь на воєнні реалії багато музеїв згорнули свої постійні експозиції та переосмислили свою функцію. Замість них були створені тимчасові виставки, які фокусуються на російсько-українській війні, документують воєнні злочини, відзначають героїзм українців та мобілізують підтримку Збройних Сил України.

Важливим напрямком роботи стало збирання свідчень війни: артефактів, фотографій, відеозаписів та усних історій очевидців. Ці матеріали є цінним джерелом для майбутніх досліджень і допоможуть зберегти пам'ять про трагічні події. У цей період навіть почали з'являтися нові музеї, безпосередньо присвячені війні, зокрема музеї трофеїв з поля бою.

Крім того, музеї активно долучилися до волонтерської та гуманітарної діяльності, перетворюючись на центри допомоги для внутрішньо переміщених осіб, а також збираючи та передаючи необхідні речі для армії та цивільного населення.

Освітня функція музеїв успішно адаптувалася до онлайн-формату, пропонуючи віртуальні екскурсії, лекції та майстер-класи. Окрім цього, музеї виконували важливу роль у психологічній підтримці суспільства, даючи змогу відвідувачам відволіктися від жахів війни та підтримувати зв'язок із культурною спадщиною.

Українські музеї активно розвивали та підтримували міжнародну співпрацю з іноземними колегами та міжнародними організаціями. Вони зверталися по допомогу, обмінювалися досвідом та привертати увагу світової спільноти до руйнувань культурної спадщини України.

У період війни музеї виконують надзвичайно важливу місію: вони зберігають національну ідентичність, документують злочини агресора, підтримують моральний дух нації та комунікують зі світом.

Їхня діяльність є прикладом стійкості, відданості та глибокого розуміння вирішальної ролі культури у збереженні народу. Попри величезні ризики та складнощі, музейні працівники України продовжують свою важливу роботу, роблячи внесок у майбутню перемогу та відбудову країни.

З 24 лютого до кінця серпня, за оцінкою офісу генпрокурора, російська федерація скоїла в Україні понад 137 тисяч воєнних злочини. Частина з них – злочини проти культури армія рф активно воює з українськими музеями, театрами і монументами. [30]

За час війни з 2022 року щонайменше 117 музеїв в Україні зазнали пошкоджень або були зруйновані. Всього пошкоджено або зруйновано близько 2024 об'єктів культурної інфраструктури, включаючи театри, філармонії, музеї, галереї, бібліотеки та клуби

Об'єкти культурної інфраструктури зазнали пошкоджень у територіальних громадах більшості областей України. Найбільше постраждала Донеччина (87% громад). Значні пошкодження також зафіксовані у Сумській (45%), Миколаївській та Луганській (по 42%), Харківській (36%), Херсонській (35%) та Київській (33%) областях. У той час як у низці областей, як-от Закарпатська, Одеська, Черкаська та Вінницька, рівень пошкоджень не перевищує 3-2% громад.

На жаль, наразі майже вся Луганська область та значні частини Херсонської, Запорізької та Донецької областей залишаються під тимчасовою окупацією. Через це неможливо точно підрахувати кількість об'єктів культурної інфраструктури, що постраждали внаслідок бойових дій та окупації.

Найбільше злочинів, скоєних Російською Федерацією проти культурної спадщини, зафіксовано на Донеччині (130 епізодів, значна частина — у зруйнованому Маріуполі), Харківщині (у Харкові та його околицях), Київщині (переважно у Бучанському районі), а також на Луганщині, Чернігівщині (особливо в Чернігові та його околицях) і Сумщині (Охтирський район). Загалом такі порушення зафіксовано у 15 областях.

Окупаційні сили повністю знищили Іванківський краєзнавчий музей, де зберігалось 25 картин всесвітньо відомої художниці Марії Приймаченко. Також були зруйновані Національний музей Григорія Сковороди в селі Сковородинівка на Харківщині, Художній музей імені Архипа Куїнджі,

Міський краєзнавчий музей у Сумах, а також Музей історії та археології. Росіяни не щадять навіть монументальні скульптури, присвячені Другій світовій війні, яку вони міфологізують. Вже знищено 52 пам'ятники й меморіали. Зокрема, загарбники обстріляли Бабин Яр у Києві та меморіал у Дробицькому Яру в Харкові.

Значних руйнувань зазнали численні історичні будівлі, зокрема: Музей українських старожитностей (будинок Тарновського) у Чернігові, Державний дендрологічний заповідник «Тростянець» XIX століття та Садиба Лизогубів на Чернігівщині, «Садиба Попова» на Запоріжжі, Легендарний будинок «Слово» в Харкові, Будівлі артилерійського училища та 120-літній Кадетський корпус у Сумах, Історична садиба-манеж XVIII століття «Круглий двір» у Тростянці на Сумщині та інші. Крім того, повністю знищено Драмтеатр, Палац культури та більшість історико-культурних будівель у Маріуполі, історичну будівлю Охтирської залізничної станції, Садибу Л. Кенінга у Тростянці на Сумщині, Паркову альтанку в Чернігові та інші безцінні пам'ятки. [30]

Внаслідок російських атак постраждали 169 релігійних споруд. Серед них: Церква Різдва Пресвятої Богородиці (1862) у селі В'язівка на Житомирщині, Свято-Успенський собор XVIII ст. у Харкові, Єлецький Успенський монастир XII–XIX ст. у Чернігові, Георгіївська церква (1873) у Заворичах на Київщині, Будівлі Харківської хоральної синагоги (1912–1913), Сумська духовна семінарія та скит Святогірської лаври, Найбільша дерев'яна церква в Україні в Донецькій області та півтори сотні інших релігійних об'єктів.

Російські солдати розстрілювали могили воїнів АТО на цвинтарі в Чернігові. На православний Великдень російські ракети пошкодили частину Таїровського кладовища в Одесі. Під загрозою опинилися унікальні ландшафти українського степу. Окупанти руйнують безцінні археологічні пам'ятки – кургани, розміщуючи на них вогневі точки. За даними «Мапи культурних втрат», вже втрачено кургани біля Давидового Броду та

Дружбівки на Херсонщині. Росіяни також викрадають українські культурні та мистецькі цінності.

Наразі повна картина злочинів, пов'язаних з розкраданням українських культурних цінностей, залишається не до кінця зрозумілою. За інформацією посадовців, є припущення, що значний обсяг державного музейного фонду з тимчасово окупованих південних територій України був переміщений до Донецька. Серед викраденого – роботи Архипа Куїнджі, Івана Айвазовського та інші експонати, вивезені з Маріупольського краєзнавчого та художнього музеїв і передані до Донецького краєзнавчого музею. Також надійшли повідомлення про пограбування історико-краєзнавчого музею, розташованого в «Садібі Попова» на Запоріжжі, звідки окупанти вивезли цінні історичні та дорогоцінні артефакти. В окупованому Мелітополі Запорізької області місцевий краєзнавчий музей зазнав пограбування, в результаті якого було викрадено безцінну колекцію скіфського золота (IV ст. до н.е.), а також гуннські та сарматські золоті прикраси. Зникли також срібні монети, що належали до Духоборинського скарбу. За інформацією Кримськотатарського ресурсного центру, загальна кількість викрадених музейних предметів становить 1841 одиницю, включаючи старовинну зброю, золото та монети. За цим фактом Офіс Генерального прокурора відкрив кримінальне провадження [30].

////Далі наведено декілька українських музеїв, які постраждали від російської навали:

Маріупольський краєзнавчий музей, Донецька обл.

Рис. 3.1 та рис. 3.2.

Зруйнований краєзнавчий музей у Маріуполі [За 59]

Багаторазові обстріли та спричинені ними пожежі завдали значної шкоди фасадам, вікнам та інтер'єрам музею, який діяв з 1920 року. Музей знаходився у старовинній споруді, відомій як «Будинок інвалідів». Наразі інформація про загальний стан музейних колекцій відсутня, хоча відомо, що деякі з них постраждали від пожежі.

Краєзнавчий музей Бородянщини, Київська обл.

Рис. 3.3 та рис.3.4. Краєзнавчий музей у Бородянці

Джерело: [59]

Внаслідок російських обстрілів, здійснених 2 березня 2022 року, музей зазнав значних руйнувань: пошкоджені фасади, вікна, інтер'єри та експозиція. Досі не встановлено точну кількість втрачених музейних експонатів, а також обсяг пошкоджень книжкового фонду Бородянської центральної бібліотеки, що знаходилася в цій же споруді.

Національний музей Григорія Сковороди, Харківська обл.

Рис.3.5 та рис.3.6. Знищений музей Г. Сковороди

Джерело: [60]

У ніч на 7 травня 2022 року музей був повністю знищений прямим влучанням російської ракети. Снаряд пробив дах будівлі, спричинивши пожежу, яка охопила всі приміщення музею. Від споруди залишилися лише стіни.. Окупаційні війська цілеспрямовано атакують не лише матеріальні об'єкти, але й саму основу нематеріальної культури України. Внаслідок їхніх дій повністю зруйновано близько сотні бібліотек, а ще 571 отримала пошкодження, серед яких такі важливі культурні осередки, як публічна бібліотека Чернігова та Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Короленка. Географічно втрати розподіляються наступним чином: третина на Донеччині, 24% на Київщині, по 9% на Миколаївщині та Харківщині. Культурна війна окупантів проявляється у повному знищенні документації у 21 книгозбірні та значних втратах фондів у 101 закладі. На тимчасово окупованих землях російські сили систематично вилучають та знищують українські книжки з бібліотек та культурних осередків. Цей акт вандалізму супроводжується насильством над українською мовою, що є невід'ємною частиною геноцидної політики проти українського народу і потребує всебічного вивчення.

Міністерство культури та інформаційної політики України наголошує, що руйнування об'єктів культурної спадщини є воєнним злочином згідно з Гаазькою конвенцією 1954 року. У зв'язку з цим, Міністерство культури, у

співпраці з Центром стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки, збирає дані про всі пошкодження та руйнування об'єктів культурної спадщини, вчинені російськими окупаційними військами на території України. Допомогти у документуванні військових злочинів, злочинів проти людяності та культурної спадщини, скоєних російською армією, тепер може кожен. Створено спеціальну платформу, куди громадяни можуть надсилати фото- та відеодокази. Усі зібрані матеріали, завдяки ініціативі Міністерства, будуть передані до Міжнародного кримінального суду в Гаазі для забезпечення правосуддя [40,41].

Дії окупантів, що свідчать про культурний геноцид та воєнні злочини [41]:

- Навмисне пошкодження та руйнування архітектурних пам'яток, історичних будівель, релігійних споруд, меморіалів, об'єктів мистецтва та природи, а також інфраструктури культурних закладів (театрів, музеїв, бібліотек).
- Систематичне нищення археологічної спадщини, включаючи кургани, стародавні земляні укріплення та місця розкопок.
- Агресивні дії, що призводять до поранень або загибелі цивільного населення, яке намагається протистояти знищенню культурних цінностей.
- Організоване мародерство та викрадення культурних цінностей з музеїв, бібліотек та інших закладів окупаційними силами.

Важливо, щоб увесь світ усвідомив масштаб злочинів і варварства, скоєних російськими окупантами. Для цього Український інститут ініціював діджитал-проект «Листівки з України». [59] Його мета – задокументувати всі збитки, яких зазнала українська культура від російських бомбардувань. Кожен українець має змогу ділитися цими листівками в соціальних мережах, поширюючи правду.

«Ми як ніколи раніше потребуємо міжнародної солідарності та підтримки, - наголошують в Українському інституті. – росія цілеспрямовано

руйнує багатовікову історію України, не зупиняючись ні перед творами мистецтва, як-от картини Марії Примаченко, ні перед меморіалами пам'яті, такими як «Бабин Яр», ні перед архітектурними шедеврами XVIII століття чи пам'ятками конструктивізму сучасного Харкова».

Російська агресія не лише нищить нашу культурну спадщину, а й загрожує життю тих, хто її оберігає. У відповідь на це, українські культурні заклади об'єдналися у потужний волонтерський рух: вони надають допомогу та організовують релокацію колег із постраждалих міст. Особлива увага приділяється музеям, адже збереження їхніх унікальних колекцій є пріоритетом у цей складний час.

Повномасштабне російське вторгнення триває вже понад чотири роки, і за цей час Україна зазнала значних руйнувань. Внаслідок обстрілів постраждали культурні споруди, музеї та історичні будівлі. Але рано чи пізно війна закінчиться і почнеться повномасштабна відбудова. А українці мають знати, як захистити та зберегти свою культурну спадщину.

Враховуючи триваючі бойові дії та відсутність доступу до даних з тимчасово окупованих територій, перелік військових злочинів проти культурної спадщини є динамічним і неповним. У цьому контексті, експерти з усього світу об'єднали зусилля, представивши план заходів для захисту культурної спадщини України та обмінявшись цінним досвідом повоєнної відбудови.

РОЗДІЛ 4.

ІНТЕГРАЦІЯ МУЗЕЇВ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС: СВІТОВІ ТА УКРАЇНСЬКІ ПРАКТИКИ

Сучасний світ, що постійно змінюється, ставить перед музеями нові виклики. Сьогодні їхня діяльність значно ширша за традиційну наукову, експозиційну та освітню роботу. У ХХІ столітті музей перетворився на повноцінний соціальний інститут, що виконує різноманітні взаємопов'язані функції та форми роботи. Для повної реалізації своєї місії музеї активно впроваджують новітні маркетингові стратегії та інноваційні технології роботи з відвідувачами. Це трансформує їхню діяльність через інтерактивні програми, рекреаційні та розважальні елементи, а також інтеграцію ринкових механізмів у музейний менеджмент. Сучасні музеї є центрами комунікації, джерелами культурної інформації та креативних інновацій [8, с. 4]. Таке розуміння музею як багатовимірного освітнього простору підкреслює значення музейної педагогіки. Вона досліджує педагогічний потенціал музею та розробляє ефективні механізми його застосування в освіті. Протягом останнього десятиліття активно ведеться пошук оптимальних моделей інтеграції музеїв в освітній процес та визначення їхньої ролі в системі сучасних знань. [5; 28; 29; 53]. Музеї та освітні заклади мають багато спільних цілей. Серед них: виховання патріотизму, формування свідомого ставлення до світової культури, розвиток креативного мислення, творчих здібностей, практичних навичок та стимулювання творчої активності. Музейна педагогіка покликана стати сполучною ланкою між ними, сприяючи створенню ефективного освітнього середовища, формуванню емоційно-ціннісного ставлення до знань та подоланню міжкультурних стереотипів. Музейна педагогіка має дві основні грані: вона є і галуззю діяльності, і науковою дисципліною. Як галузь діяльності, вона означає передачу культурного досвіду, яка здійснюється у музейному середовищі через педагогічний процес із застосуванням міждисциплінарного підходу. Як наукова дисципліна, музейна педагогіка є освітнім компонентом, що знаходиться на перетині музеєзнавства, педагогіки та психології, і розглядає

музей як цілісну освітню систему. [21, с. 48]. Музейна педагогіка, як наукова дисципліна, відіграє ключову роль, надаючи необхідний методологічний інструментарій. Він дозволяє аналізувати всі види музейної діяльності з педагогічної точки зору та суттєво підвищувати ефективність впливу музею на його цільову аудиторію. Сучасні технології, такі як комп'ютерна техніка та інтернет, відкривають нові можливості, зокрема, віртуальні мандрівки з якісними репродукціями та функцією багаторазового збільшення зображень для детальнішого вивчення експонатів.

Інтеграції музеїв в освітній процес активно сприяють інтерактивні заклади. Базуючись на інноваціях, вони надають відвідувачам унікальну можливість не просто спостерігати, а активно взаємодіяти з експозиціями та проводити власні дослідження. Це значно посилює зацікавленість до наукового пізнання, освоєння новітніх технологій та здійснення самостійних відкриттів. Інтерактивні музеї, що з'явилися у світі наприкінці ХХ століття, накопичили значний досвід функціонування, який нині є вкрай важливим для України. Переважно наукові та образотворчі музеї стають інтерактивними, прагнучи донести інформацію до відвідувачів усіх вікових категорій у привабливій та нетрадиційній формі. Замість статичних експонатів з'являються музеї з експериментальними лабораторіями, науковими парками та астрономічними обсерваторіями. Тут відвідувачі проводять досліди та експерименти, насолоджуючись атмосферою, власними відкриттями та позитивними емоціями. Такі музеї є прикладом ефективного впровадження новітніх маркетингових стратегій, тому вони особливо популярні та мають високу відвідуваність. [36, с. 60]. Окрім традиційних екскурсій та демонстрацій експонатів, тут активно застосовуються інтерактивні методи: музейні ігри, квести, майстер-класи, святкові заходи, зустрічі з видатними особистостями, «ніч у музеї» та святкування днів народження. Завдяки грі музей перетворюється на простір, де відвідувачі можуть вивчати артефакти та пов'язувати їх зі своїм повсякденним життям. Музейна гра дозволяє залучати до соціальної активності аудиторію майже всіх вікових груп: від

дітей та підлітків до людей середнього віку [36, с. 60]. Чудовим прикладом інтерактивного музею в Україні є Музей науки Малої академії наук, який активно впроваджує креативні підходи. Тут діє унікальне правило: експонати ЗАБОРОНЕНО НЕ торкатися! Саме інтерактивні експонати, яких тут більшість, дають змогу відвідувачам не просто спостерігати, а на практиці зрозуміти ключові відкриття людства, опанувати базові закони природи та дослідити взаємозв'язки впливу людини на довкілля. Експозиція музею надзвичайно різноманітна і приваблює численними можливостями: покататися на велосипеді з квадратними колесами, вирушити у віртуальну космічну подорож, споглядати двометрову голограму та вражаючий багатокілограмовий кристал, потрапити всередину величезної мушлі та пройти дзеркальним тунелем з оптичною ілюзією, дізнатися про принципи виникнення кольорів та навіть власноруч створити веселку. Найбільшим інтерактивним експонатом Музею науки є скляна стеля, що динамічно змінює колір. [59].

Іншим важливим аспектом є те, що у світі на базі музеїв давно функціонують музейні культурні або музейно-педагогічні центри. Вони орієнтовані на довготривалу співпрацю з освітніми, соціальними, культурними, науковими та мистецькими установами. Для України це нове явище, і наразі в країні відсутні спеціалізовані науково-методичні центри з музейної педагогіки. Теоретичні основи їх організації розробляються відповідними кафедрами вищих навчальних закладів та Інститутами післядипломної педагогічної освіти. Саме інститути післядипломної освіти (ІППО) створюють науково-методичне забезпечення для діяльності шкільних музеїв, співпрацюючи з обласними краєзнавчими музеями. Педагогічний музей України Національної академії педагогічних наук України позиціонує себе як науково-організаційний центр з музейної педагогіки та ініціював створення Асоціації керівників музеїв при навчальних закладах України. [9, с. 245–246]. Для українських освітян важливими інформаційними ресурсами є газети та брошури, що видаються «Шкільним світом» (Київ) та «Основою»

(Харків). Ці видання систематично презентують педагогам розробки музейних уроків, пропонують віртуальні подорожі музеями міст і містечок України, а також надають актуальні методичні рекомендації, пов'язані з музейною педагогікою. Крім того, подібні матеріали регулярно публікуються на шпальтах спеціалізованих часописів, таких як «Позашкілля», «Краєзнавство. Географія. Туризм».

Форми і методи роботи школи з музеєм

Дослідники виокремлюють декілька традиційних форм співпраці між музеями та школами, а саме:

- Тематичні навчальні екскурсії;
- Уроки-екскурсії;
- Використання музейних експонатів на уроках історії;
- Проведення музейно-історичних конференцій;
- Організація лекторіїв;
- Робота учнівських гуртків при музеї.

Також дослідники виділяють декілька елементів в методиці музейної педагогіки:

- гра;
- рольова гра;
- групова робота;
- емоційні включення;
- естетична.

Методи музейної педагогіки набувають особливого значення як способи досягнення освітньо-виховних цілей. Вони допомагають захопити увагу відвідувачів та створити відповідне навчальне середовище. Наприклад, метод "занурення" в історичну епоху надає відвідувачу символічний доступ до іншої культури, дозволяючи не лише візуально відчувати епоху, а й задіяти майже всі органи чуття.

Метод моделювання дозволяє групі відвідувачів провести музейне дослідження. Він передбачає уявне відтворення ситуацій, подій, явищ та

історичних процесів, задіюючи пам'ять та уяву. Це не тільки перевіряє повноту знань з певного предмета, але й розвиває практичні вміння вільно застосовувати ці знання.

Всі методи музейного навчання мають практичну цінність та ефективність. Проте, проблема полягає в їх апробації, подальшому удосконаленні через постійне практичне застосування в навчально-виховному процесі та деталізації прийомів для різних категорій відвідувачів.

Хоча основні методи взаємодії – лекції, музейні уроки та екскурсії – відомі давно, їхня адаптація залишається актуальною.

Музейний урок поглиблює знання учнів з шкільної програми, проводячись на експозиції музею. Ця адресно орієнтована форма призначена для колективної роботи з однорідними за складом групами учнів (класами), об'єднаними спільною мотивацією відвідування.

Особливість музейного уроку полягає в реалізації завдань шкільної освіти безпосередньо в музеї. Це вимагає не лише ретельної підготовки школярів, вчителя, екскурсовода та музейного педагога, а й обов'язкової перевірки засвоєння учнями нових знань через механізм зворотного зв'язку. З комунікаційної теорії, кінцевим результатом такого уроку є «комунікація, що відкладена в часі», коли вплив музею відчувається і на подальших шкільних заняттях. Харківський історичний музей проводить у школах Харкова інтегрований урок, присвячений Тарасові Шевченку, що поєднує історію України та українську літературу. На цьому уроці за допомогою мультимедійних засобів учням розповідають про життєвий шлях великого Кобзаря та демонструють експонати з фондів музею, пов'язані з Т.Г. Шевченком. Така візуалізація історичних образів під час музейних уроків значно підвищує результативність та інтерес до навчання.

Під час музейних уроків учні не просто пасивно слухають розповідь про діяльність чи експонат, а й мають змогу активно долучитися до його безпосереднього вивчення. Наприклад, у Національному музеї-заповіднику

українського гончарства в Опішному вони можуть самостійно виготовити виріб із глини під керівництвом майстра-гончаря.

Отже, музейна педагогіка значно розширює можливості вчителя у викладанні історії, географії та краєзнавства. Вона поглиблює увагу дітей до навколишнього світу, допомагає цінувати надбання минулого та історію України. Громадянське мислення формується, коли учні досліджують проблеми історії свого міста та країни. Це сприяє народженню національної свідомості, яка, своєю чергою, веде до неупередженого ставлення до інших культур та розуміння ролі національного у світовій цивілізації. Роль музеїв у сучасному освітньому просторі дедалі зростає: вони усе більше використовуються у сучасних дидактичних технологіях, виступають у ролі співорганізатора школи на шляху створення ефективного освітнього середовища, формування в учнів емоційно-ціннісного ставлення до знань, подолання міжкультурних стереотипів

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі проведено комплексне дослідження суспільно-географічних аспектів розвитку музеїв в Україні та проаналізовано потенціал їх використання у шкільній освіті. На основі проведеного аналізу можна сформулювати наступні ключові висновки:

1. Суспільно-географічна роль музеїв: Музеї в Україні є не лише сховищами культурних цінностей, а й багатофункціональними соціальними інститутами, що виконують важливу суспільно-географічну роль. Вони є центрами комунікації, носіями культурної інформації, осередками креативних інновацій та значущими елементами регіональної ідентичності. Їхнє розміщення, доступність та тематичне розмаїття відображають як історичні, так і сучасні суспільно-географічні процеси.

2. Просторовий розподіл та диференціація: Аналіз показав, що розвиток музейної мережі в Україні характеризується певною просторовою нерівномірністю, зумовленою історичними, економічними та демографічними факторами. Найбільша концентрація музеїв спостерігається у великих містах та історико-культурних центрах, тоді як сільські та віддалені території часто мають обмежений доступ до музейних послуг. Ця диференціація створює виклики для забезпечення рівномірного доступу до культурної спадщини.

3. Виклики та трансформації в сучасному світі: Сучасні динамічні зміни та, зокрема, воєнний конфлікт, створюють безпрецедентні виклики для функціонування музеїв. Вони змушені адаптуватись, впроваджувати новітні маркетингові стратегії, інноваційні технології та практики роботи з відвідувачами, включаючи інтерактивні програми та віртуальні формати. Це свідчить про глибоку трансформацію змісту і форм їхньої діяльності.

4. Музейна педагогіка як місток між музеєм та школою: Музейна педагогіка виступає ключовою науковою дисципліною та галуззю діяльності, що вивчає та аналізує педагогічний потенціал музею та розробляє механізми його ефективного застосування в освіті. Вона є ефективним посередником

між музеєм та освітніми закладами, сприяючи створенню сприятливого навчального середовища, формуванню емоційно-ціннісного ставлення до знань та подоланню міжкультурних стереотипів.

5. Ефективність використання музеїв у шкільній освіті: Використання музеїв у шкільному навчально-виховному процесі, зокрема через інтегровані уроки, тематичні екскурсії, метод «занурення» та моделювання, значно підвищує інтерес учнів до пізнання, сприяє поглибленню знань з історії, географії та краєзнавства. Практична взаємодія з музейними експонатами, як-от у Музеї науки МАН або Музеї гончарства в Опішному, розвиває креативне мислення, творчі здібності та практичні навички, формуючи громадянську та національну свідомість.

6. Потенціал та перспективи розвитку: Незважаючи на значний потенціал, в Україні існують прогалини у розвитку спеціалізованих науково-методичних центрів з музейної педагогіки. Подальше поглиблення співпраці між музеями, школами, Інститутами післядипломної педагогічної освіти та кафедрами вищих навчальних закладів є критично важливим для розробки та впровадження інноваційних форм та методів інтеграції музеїв в освітній процес, що відповідатиме вимогам сучасного світу та потребам українського суспільства.

Загалом, музеї України мають величезний, хоча й не до кінця реалізований, потенціал для збагачення освітнього процесу та формування всебічно розвиненої особистості. Розвиток та інтеграція музейної педагогіки у шкільну практику є стратегічним напрямком для збереження культурної спадщини та виховання нового покоління українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баженова С.Є. Витоки музеїв на Поділлі / С.Є. Баженова // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. пр. - Кам'янець-Подільський, 2002. – Т. 2. – С. 82.
2. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України. Методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О.О. Бейдик. – К.: Київський ун-т. - 2001. – 395 с.
3. Белофастова Т.Ю. До питання про місце музею в системі культурологічного знання. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>
4. Вайдахер Ф. Загальна музеологія: Посіб. / Ф. Вайдахер. Пер. з нім. мови В. Лозинський, О. Лянґ, Х. Назаркевич; Наук. ред. З. Мазкрик: Літ. ред. А.М. Волосвицька. – Львів: Літопис, 2005. – 630 с.
5. Васютіна Т., Волошина В., Саєнко Ю. Формування фахових компетентностей у майбутніх учителів початкової школи засобами музейної педагогіки. Актуальні питання гуманітарних наук. Педагогіка. 2023. Вип. 61. Том 1. С. 218–225.
6. Вінниця: Історичний нарис. - Вінницьке книжково-газетне видавництво, 1964. – 65 с.
7. Всеукраїнська асоціація музеїв. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vuam.org.ua/uk/>
8. Гаврилюк С. В., Надольська В. В. Трансформація музейного світу у ХХІ ст.: міжнародний та український досвід. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2022. Вип. 57. Том 1. С. 41–49.
9. Гайда Л. А. Музейна педагогіка: пошук оптимальної моделі. Методологічні засади історичної освіти в контексті профілізації старшої школи: матеріали Всеукраїнської науковометодичної конференції

- (Кіровоград, 21 – 22 жовтня 2010 р.). Кіровоград : Вид-во КОППО імені Василя Сухомлинського, 2012. С. 243–249.
10. Герцевич Н.А. Основы экскурсоведения / Н.А. Герцевич. – Минск: Университетское, 1988.- 157 с.
 11. Голубань Д. Рекреаційний потенціал Вінниччини / Д. Голубань // Актуальні питання природничо-географічних наук: основні наукові проблеми та перспективи дослідження. - Вінниця, 2003. – 175 с.
 12. Грушева Т. Матеріали музеїв на уроках історії: український досвід. Педагогічні науки та освіта. 2022. Вип. XL – XLI. С. 40–47.
 13. Данилюк А. На сторожі народних скарбів / А. Данилюк //Дзвін-1999.- №10-12. - С.105-107.
 14. Емельянов Б.В. Методика подготовки и проведения экскурсии / Б.В. Емельянов. – М.:ЦРИБ Турист, 1980. – 80 с.
 15. Ємченко О. Планета музеїв // Урядовий кур'єр. – 2000. - 1 квітня. – С. 9
 16. Загнітко Д.Н., Степаненко А.Г., Тельман Й.Г. Вінницький краєзнавчий музей. Путівник. – Одеса.: Маяк. -1984. – 36с.
 17. Закон України про музеї та музейну справу // Закони України. – 2000 р.- №9 - С. 3
 18. Інноваційні музеї світу: «забороняється не торкатись, не думати й не відчувати!» URL: <https://geektimes.com/company/mailru/blog/289299>.
 19. Історія музеїв в документах і спогадах: Ювіл. вип. з нагоди 80-річчя заснування музею / Вінниц. обл. краєзн. музей. – Вінниця, 1998. – 97 с.
 20. Караманов О. В. Музейна педагогіка у системі сучасної освітньої парадигми та поширення наукових знань. Музейна педагогіка в науковій освіті: збірник тез доповідей учасників I Всеукраїнської науково-практичної конференції. Біла Церква : Авторитет. 2019. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/zbirnyk_tez_myz_ped.pdf.
 21. Караманов О. В. Музей–школа–університет: особливості педагогічної взаємодії в сучасному «суспільстві знань» / Караманов О. В. // Освіта та педагогічна наука. – 2013. – № 4.

22. Караманов О. В. Музей–школа–університет: особливості педагогічної взаємодії в сучасному «суспільстві знань». Освіта та педагогічна наука. 2013. № 4 (159). С. 44–50.
23. Кардаш Н. В. Музейна педагогіка: ретроспективний аналіз. Педагогічні науки. Збірник наукових праць. 2015. Вип. 125. С. 46–57.
24. Кароєва Л.Р. Вінницький обласний краєзнавчий музей (до 80-річчя заснування) // «Вісник Українського товариства охорони пам'яток історії та культури». – 1998. - № 2. – 18 с
25. Ковальчук Є. Музей у сучасному світі: розробка наукової концепції / Є. Ковальчук // Волинський музейний вісник: Наук. зб.: Вип. 3. – Луцьк, 2012. – С. 17-22.
26. Ковальчук С.І., Задорожний М.А. Пам'ятки Вінниччини / С.І. Ковальчук, М.А. Задорожний. – Л.: Сфера, 2006. – 110 с.
27. Косаківська Є.М. Етнографічне музеєзнавство Поділля: Сучасний стан та перспективи розвитку // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту. – Вінниця, 2003. – Вип. 6. – С.182-185
28. Котлер Н., Котлер Ф., Котлер В. Музейний маркетинг і стратегія: формування місії, залучення публіки, збільшення доходів і ресурсів. Переклад з англ. Т. Олійник та ін. Київ : ВД «Стилос», 2010. 528 с.
29. Лісовий П.М., Подолинний А.М. Музеї Вінниччини. Фотонарис. Одеса «Маяк», 1979. – 112 с.
30. Маньковська Р.В. Музейна педагогіка: інноваційна технологія інтелектуального розвитку. Краєзнавство. 2019. № 3. С. 238–251.
31. Маньковська Р.В. Музейництво в Україні: питання теорії і практики: Автореф. дис. канд. істор. наук: 07.00.01./Ін-т історії України НАНУ. – к., 1997.
32. Мезенцева Г.Г. - Музеєзнавство:(на матеріалах музеїв Української РСР) Відп. ред. С.М. Чайковський. – К.: Вища школа, 1980. -119 с.
33. Музеєзнавство: навчальний посібник / М.Й. Рутинський, О.В. Стецюк. – К.: Знання, 2008. – 428 с.

34. Музеї сьогодні: Європейські тенденції та інші виклики / З. Мазунрик // Укр. культура. – 2007. - №11. - С. 8-9
35. Музейна педагогіка в науковій освіті : збірник тез доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 25 листопада 2021 р. / за наук. ред. С. О. Довгого. Київ : Національний центр «Мала академія наук України», 2021. Ч. 1. 304 с.
36. Музейна педагогіка в науковій освіті: монографія / Ред. кол.: С. Довгий, О. Топузов, В. Бітаєв та ін. За наук. ред. С. Довгого. Київ : Національний центр «Мала академія наук», 2020. 334 с.
37. Музейний вісник Вінниччини: Науково. практ. зб. Вип. 1 / Ред. кол. А.Р. Кароєва, К.І. Висоцька, Т.Р. Соломонова. – Вінниця: Він. обл. краєзн. Музей. -2005. -176 с.
38. Надольська В. Гра як інтерактивна форма діяльності музеїв. Культурна спадщина: традиції та інновації : тези науково-практичної конференції, 27 травня 2019 року. Львів, 2019. С. 59–62.
39. Основи музеєзнавства, маркетингу та рекламно-інформаційної діяльності музеїв. Посібник // Під редакцією: Н. Гасюк. - Івано-Франківськ: Плай. - 2005. - 64 с.
40. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії: Посібник для викладачів економічних і географічних факультетів вузів, наукових працівників, аспірантів - К.: Знання, 1998. – 416 с.
41. Перлини Східного Поділля / За ред. Г.І. Денисика. - Вінниця: ПП «Видавництво» «Тезис», 2008.
42. Петранівський В.Л., Рутинський М.Й. - Туристичне країнознавство: Навч. посіб. / За ред.проф. Ф.Д. Заставного. – К.: Знання. - 2006. – 575с.
43. Піскова Е.М. Вінницький краєзнавчий музей // Енциклопедія історії України, Том 1., К.: «Наукова думка», 2003. – 567 с.
44. Пістун Д. М. Теоретичні основи суспільної географії. – К.: Вища школа, 1994.

45. Погорельська В. Розвиток туризму у Вінницькій області: Про послуги туристичних організацій протягом 2019 року/ В. Погорельська // Панорама. - 2004. - 28 квітня.
46. Подільська старовина: Наук. збірн. Вип. IV/Вінницький обл. краєзн. музей – Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. – 408с.
47. Пометун О. Енциклопедія інтерактивного навчання. – К., 2007.
48. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. – К.: АСК, 2004.
49. Потильчак О.В. Історичний розвиток музейної справи / О.В. Потильчак. - К.: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. - 57 с.
50. Прищепа О. П. Основи музеєзнавства: навч.-метод. посібн. / Олена Прищепа. – Рівне: Б. в., 2006. – 104 с.
51. Про внесення змін до Закону України „Про музеї та музейну справу”. Закон України від 5 листоп. 2009 р. № 1709–VI // Голос України. – 2009. – 28 листоп. – С. 4–5.
52. Скарбниці слави народної. Збірник статей з досвіду роботи громадських і народних музеїв. - К."Мистецтво",1975 . – 365с.
53. Соломонова Т.Р. Бібліотека музею//Подільська старовина: Наук. зб.: Ювіл. вип. до 80-річчя з часу заснування музею /Вінниц. обл.краєзн. музей. – Вінниця,1998. – С.142-148.
54. Цибух В. Туризм в Україні: Проблеми та перспективи /В. Цибух // Економіст. – К., 2000. - № 6. – С.10-14.
55. Червінська І. Музейна педагогіка як інструмент взаємодії закладів освіти і музеїв у сучасному соціокультурному просторі. Освітні обрії. 2019. № 2 (49). URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/obrii/article/view/2327/281>.
56. Чернова Г.В. Музеї Вінниччини як об'єкти туристичної діяльності в умовах ринкової економіки. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [/http://www.nbuv.gov.ua](http://www.nbuv.gov.ua)
57. Чернова Г.В. Ресурсно-рекреаційний потенціал Вінницької області. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [/http://www.nbuv.gov.ua](http://www.nbuv.gov.ua)

58. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії / О.І. Шаблій. - Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. - 444 с.
59. Палієнко, М. 2022. Українські архіви, війна і збереження національної ідентичності. Архіви України, Вип. 1, № 330 (2022), с. 12-38, <https://doi.org/10.47315/archives2022.330.012>.
60. BBC News Україна. 2022. Знищення музею Сковороди. Українці порівнюють Росію з ІД і закликають виключити з ЮНЕСКО. Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/news61362020>.

Додатки

ДОДАТОК А

А н к е т а с о ц і о л о г і ч н о г о о п и т у в а н н я

«М у з е ї т а в і л ь н и й ч а с»

1. Чи відвідували Ви музеї в останній час?

Так ☐ Ні ☐

2. Який музей Ви востаннє відвідували?

.....
.....

3. Що спонукало Вас до його відвідування?

- ☐ Бажання ознайомитись з культурою й історією рідного краю
- ☐ Спільне відвідування з групою
- ☐ Розширення власного кругозору
- ☐ Свій варіант

4. Як часто Ви відвідуєте музеї?

- ☐ Один раз в місяць
- ☐ Один раз в рік
- ☐ Дуже рідко
- ☐ Ніколи

5. Якщо Ви не відвідуєте музеї, то які причини цього?

- ☐ Брак вільного часу
- ☐ Відсутність бажання та мотивації
- ☐ Відсутність цікавих експозицій та виставок
- ☐ Свій варіант

